

Pátrovics Péter

A lengyel nyelv

Általános ismeretek a lengyel nyelvről

A lengyel nyelv ortográfiájáról, hangsúlyáról és hangrendszeréről

A lengyel nyelv tipológiája és grammatikai rendszere

A lengyel nyelv szórendjéről és mondattanáról dióhéjban

A lengyel nyelvjárásokról és nyelvtörténetről röviden

Általános tudnivalók a lengyel írásbeliség formálódásáról és nyelvemlékeiről

A lengyel nyelv tudományos kiműveléséről

Ismeretek a lengyel lexikográfia történetéből

Ajánlott szakirodalom

Általános ismeretek a lengyel nyelvről

lengyel = polski, saját népnév: *Polak* 'lengyel ember', *Polka* 'lengyel nő', *Polacy* 'lengyelek'. A saját népnév, – amely a legtöbb európai nyelvben a lengyel nyelv vagy népcsoport megnevezésére elterjedt (vö. or. *поляк, полька* 'palják' 'póljka', ném. *r. Pole/ e. Polin*, ang. *Pole* fr. *polonaise*, ol. *polacco*, sp. *polaco*) – alapja egy kikövetkeztetett **poljane* 'síkföldiek', 'rétsági emberek' szó; a magyarban használatos *lengyel* név óorosz eredetű, a kikövetkeztetett **lędo* 'irtványföld' alapalakból származó **lędzianь*- 'pusztalakó' szóból, amely egyben törzsi elnevezésként is funkcionált. A magyarok valószínűsíthetően még a honfoglalás előtti időkben találkozhattak ezzel a szóval, amelynek használata később általánossá vált az egész ún. lechita nyelvcsoportha, pontosabban szólva később már csak a lengyelekre, – azaz a nyugati szlávok ezen csoportjára vonatkoztatva. A keleti szláv és a nyugati szláv törzsek különválását, illetve a nyugati szláv nyelvek további differenciálódását a "Lech", a "Czech" és "Rus" vándorlásáról szóló monda dolgozza fel. Ennek tárgya, hogy a három testvér közül "Rus" előbb elmarad a másik két testvértől, "Lech" pedig megtalálja a fehér sas (lengyelül: *biały orzeł*) fészket, a mai *Gniezno* (vö. le. *gniazdo* 'fészek') környékén, amelyet jelként értékel, hogy ő is letelepedjen és államot alapítson. "Czech" azonban tovább vándorol.... A város nevének változatai kétségtelenné teszik, hogy alapszava a lengyel *gniazdo*, amely itt bizonyára átvitt értelemben szerepel. – Kétségtelen, hogy a szó eredetileg egy katlanszerű bemélyedést vagy az államszervező *polan* törzs középpontját (értsd: központi települését) jelöli. Hiszen a poznani vajdaságban található *Gniezno* városka a lengyel államiság kialakulásában körülbelül olyan szerepet töltött be, mint a magyar államiság megteremtésében *Esztergom*. (Esztergom neve egyébiránt valószínűsíthetően szintén szláv eredetű: **Stręgomь* /vö. le. *Strzegom*, cseh: *Střehom*/ szlovák: *Ostrihom*, 'akit őriznek, akire vigyáznak'; bár létezik más elképzelés is, amely a szó eredetét bolgár-töröknek véli, ez utóbbi szerint 'börpáncél' lenne a szó valódi jelentése vö. Kiss, L. 1978: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest, 209.o.). A "fehér sas" motívuma pedig ma is megtalálható a lengyel államcímerben. Ez mondhatni lengyel címer "totemállata". Olyasfajta jelkép tehát, mint a kétfejű osztrák sas vagy az angyalok az egykori Osztrák-Magyar Monarchia címerében, vagy mint a nyest (*kuna*) a szlovénokében, az oroszlán a csehekében, az unikornis,

azaz: 'egyszarvú' a skótokéban (amely Nagy-Britannia címerének is eleme), vagy mint az ún. "gall kakas", vagy a horvátok "šahovnicája" (vagyis hogy: sakktábla-mintája), hogy a jelenlegi szlovák államcimerben szereplő kettős keresztről stb, stb. már ne is beszéljünk). A sor persze még szinte végeláthatatlanul folytatható lehetne...

A lengyel a Lengyel Köztársaság államnyelve, fejlett irodalmi nyelv, amely ezeréves múltat tekint vissza. A világon jelenleg csak 15 olyan nyelv van, amelyen legalább 50 millió ember beszél, és ebbe a csoportba a lengyel is beletartozik. Lengyelország lakosságának mintegy 98%-a, – ami körülbelül 40 millió embert jelent – anyanyelveként beszéli a lengyelt, de jól beszéli ezt a nyelvet az ukrán, a fehérorosz és a német kisebbség is. Az anyaországon kívül mintegy 10 millió lengyel él, a legtöbben tengerentúl: az Egyesült Államokban vagy 8 millió, főleg Chicago és New York városokban, ezenkívül Kanadában és Ausztráliában is jelentős a lengyel kisebbség száma. És persze élnek lengyelek – még hozzá nem is oly kevesen – Dél-Amerikában is. 800 ezer a lengyelek száma Franciaországban, félmillió a Fehérorosz Köztársaságban, 300 ezer Ukrajnában, 250 ezer Litvániában és mintegy 100 ezer Oroszországban. Magyarországon is él lengyel kisebbség. – Külön érdekesség, hogy a Miskolchoz közeli Istvánmajorban élő, – sokáig szlovákként számontartott – lengyel nyelvszigetnek többszáz éves múltja van, az ott élő emberek egy régi lengyel nyelvjárás örökösei és ápolói ma is (ld. Stefańczyk, Wiesław Tomasz 1992: *Z dziejów wychodźstwa chłopów polskich na Węgry. Istvánmajor – Sytuacja językowa*. In: Polono – Hungarica. Nyelvészet - Irodalom - Történelem - Kultúrtörténet, ELTE, Lengyel Filológiai Tanszék, Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ, Budapest 82-85.o.).

A lengyel nyelv a szláv nyelvek nyugati ágának egyik tagja, s mint ilyen, rokonságban van a csehvel és a szlovákkal, legszorosabb kapcsolat azonban mégis a mai Német Szövetségi Köztársaság területén (Bautzen /Budyšin/, Cottbus /Chósebusz/, Lübbenau /Lubnjew/, Weißwasser /Běła Woda/ környékén) beszélt szorbhoz (főként az alsószorbhoz), valamint az egykor az Elba mentén használt, de mára már kihalt polábhöz, a ma is élő kasubhoz és a szintén kihalt szlovincehez fűzi (e két utóbbit ma a lengyel nyelvjárásainak tekintik). Ez utóbbi nyelveket a szlavisták – ahogy erről már fentebb esett szó – lechita nyelvcsoporthoz szokták említeni, a kasubot és a szlovincet pedig gyakran pomorán (vö. *Pomorze* - 'tengermellék') nyelveknek nevezik. – Arról persze hosszasan lehetne merengeni, hogy a kasub önnálló szláv nyelv-e, vagy csupán a lengyel nyelvnek egy nyelvjárása – ma mindenesetre ez utóbbi a hivatalos álláspont. A nyelvek elhatárolása egyébiránt pedig végül is a nyelvfilozófia tárgykörébe tartozik, s egy külön traktátum témáját képezhetné... (A témáról bővebben a lengyel vonatkozásában ld.: Dąbrowska, Anna 1998: *Język Polski*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 231 – 232.o.)

A lengyel nyelv ortográfiájáról, hangsúlyáról és hangrendszeréről

Az írásbeliség és irodalom a lengyelek közt – akárcsak Magyarországon és a közép-európai térségben másutt is – latin nyelven indult el. A lengyel nyelvű írásbeliség a csehhez képest később alakult ki, a kereszténység szintén csak XI. század óta gyökerezett meg. A hagyományosan a "szlávok apostolainak" tekintett két pap, Cirill és Metód tanításai pedig nem terjedtek el a lengyelek között. Az írásbeliség kialakulására a német, a XIV-XV. században pedig a cseh hatott serkentőleg. Mindez persze a szókincsben is megnyilvánul. A német hatás a városi élet, ipar stb. kifejezéseiben jelentkezik, például mai német: *ratusz* 'városháza' ném. Rathaus,

burmistrz 'polgármester' vö. ném. Bürgermeister, farba a cseh hatás pedig inkább a vallásos és az elvont kifejezések területén jelenik meg.

A lengyel helyesírása latin betűs, részint francia, de főképp a német hatása alatt fejlődött a középkortól kezdve. Így pl. a *v* hangot *w* jelöli (a német nyomdászok ajkán ugyanis a *v* által jelölt hang az *f* által jelölttel lett volna egyenértékű, míg a *w*-nek ajkukon valósággal *v* hangértéke volt. Híven tükrözi ezt a mai német helyesírás is. Gondoljunk csak az ún. "fau vé" /v/ és a "duplavé" /w/ közötti különbségre a németben!) Ezért a *v* betű csak idegen szavakban vagy kifejezésekben fordul elő pl. *veto* 'vétó', *vivat* 'vivát', *volt* 'volt'. Az *sch* betűkapcsolat sokáig *s* hangértékben volt használatos, amint a mai németben is. Az elég nagyszámú összetett betű csak a mássalhangzók között maradt meg, a magánhangzók megkülönböztetésére való ún. diakritikus mellékjelek a Husz-féle cseh helyesírási reform hatására terjedtek el bizonyos módosításokkal (érdekes például az is, hogy számos latin betűvel író szláv nyelvtől eltérően a lengyel a *cs* vagy az *s* hang jelölésére ma nem kampót (hacsekot pl. *č, š*) hanem összetett betűket *cz, sz* használ, mint ahogy a *zs* hangot se *ž*-vel, hanem a betű fölé tett ponttal: *ż* jelöli.) A lengyel helyesírás és a lengyel betűk kapcsán egy magyar vonatkozásra is ki kell még térnünk. A vizsolyi biblia eredetijét, vagy akár a reprint kiadást figyelmesen szemlélőnek – már amennyiben a lengyel betűket ismeri – fel kell hogy tűnjön néhány lengyel betű használata pl. az *ę* [e] hangérékben vagy *cz* magyar [cs] hangértékben. Ennek magyarázata, hogy a Vizsolyban nyomtatott biblia tipográfusa, bizonyos Mankovit Bálint lengyel származású volt, aki a nyomdász mesterséget Krakkóban tanulta, ahonnan néhány betűt is magával hozott. (A történetnek egyébként Tóth-Máté Miklós állít szép emléket "*Megszámlálta futásodat*" című regényében.)

Az első helyesírási szabályozás a XVI. sz. íróinak a körében született, amelyben bizonyára nem kis szerepe volt az egyre terjedő könyvnyomtatásnak is. 1827-től kezdve a tudományos akadémia (illetve ennek akkori elődje) 1936-ig több szabályzatba foglalja és módosítja a helyesírást. A ma is érvényesnek tekinthető helyesírási szabályzat 1956-ban kelt. Ez szabályozza

a betűkapcsolatokat, a betűmódosításokat, a mellékjel-használatot, valamint legutóbbi változataiban néhány esetben az egybe- és különírás kérdéseire is kitér.

A lengyel irodalmi nyelvben a hangsúly állandó és az utolsó előtti szótagra esik, amit szakszóval (görögösen) "paroxitonikusnak", vagy (latinosan) "penultimának" nevezünk. Ennek hivatalos és ez okból nyilván mérvadónak tekinthető lengyel nyelvű megfogalmazása úgy hangzik, hogy: "*W przeważającej większości polskich słów akcent pada zazwyczaj na przedostatnią sylabę pojedynczego wyrazu*" azaz: A lengyel szavak döntő többségében a hangsúly az utolsó előtti szótagra esik. – Ettől a szabálytól csak néhány idegen eredetű szó ('*fizyka, muzyka, uniwersytet, aku'rat*), valamint a feltételes mód többes számú alakjainak esetében – ezeknél ugyanis a hangsúly a szótón marad – van eltérés. Ezen eltérések száma azonban elhanyagolható. A fenti példákban szereplő első szavak ('*fizyka, muzyka*) például az iniciális, azaz az első szótagra eső (az iniciális hangsúly egyébiránt a nyugati szláv nyelvek körén belül a csehre és a szlovákra jellemző igazán), az utolsó szó ('*aku'rat*), viszont az ultima (lengyelül: *ostatni*, tehát az utolsó szótagra eső) hangsúlynak lehet szemléletes példája. A lengyel nyelv magánhangzórendszere viszonylag kevés tagból áll: *a, e, o, u, i, y*, két orrhangú magánhangzó, más szóval nazális van: az *ę* és az *ą*. Amint az látható, a lengyel helyesírás a magánhangzók orrhangúságát a betű alá helyezett ún. diakritikus jellel: "farkincával" jelöli, amelynek lengyel neve az azonos jelentésű *ogonek*, de amely ugyanakkor nemzetközi (tkp. spanyol eredetű francia szó) néven *cedille*-ként (ejtsd: szedijj) ismert. – Erről tudni illik, hogy eredetileg a francia helyesírás egyik diakritikus jele. A /c/ betű alá helyezett "farkinca" → /ç/ a

franciában ugyanis annak a jelzésére szolgál, hogy /ç/ az /a, o, u/ előtt is megőrizze az [s] hangértéket. A "farkincát" diakritikus mellékjelként persze használja a román és a török nyelv is. A románban például az /s/ → /ș/ és a /t/ → /ț/ betű alá kerülhet "farkinca", előbbinek a románban [♣], utóbbinak pedig [ts] hangértéke van. A törökben a /ç/ pedig [◆◆] hangértékkel bír. A lengyelben az *ę*-vel és *ą*-val jelölt hangokat azonban csak az ún. réshangok előtt, szóvégen és idegen szavakban ejtjük orrhangként, illetve néha a választékos kiejtésben. Legtöbbször azonban orális ejtésűek: *mięso* 'hús' ejtsd: *mje*ⁿ 'szo, *wąs* 'bajusz' ejtsd: *vo*ⁿ 'sz, *język* 'nyelv' ejtsd: *je*ⁿ 'zik, *proszę* 'kérem' 'kérek' csak a választékos kiejtésben ejtjük *prose*ⁿ -nek, a legtöbbször egyszerűen *prose* azaz a nazalitás (tehát az orrhangú ejtémód) a lengyelben (főként szóvégi helyzetben) visszaszorulóban van. Mégis, talán a lengyel nyelvnek ez a tulajdonsága és tagadhatatlan dallamossága szolgálhatott alapjául annak a mondásnak, mely szerint "ami a neolatin nyelvek közt a francia, az a szláv nyelvek között a lengyel." (Csupán érdekességként jegyezzük meg, hogy az olasznak a szláv nyelvek között a szerbet, illetve a horvátot "feleltetik meg" a gyakori *o* végződés miatt, mivel ezekben a nyelvekben a szláv *l* fonéma szóvégi helyzetben *o*-vá vokalizálódott.) A lengyelben az *i* az előtte álló mássalhangzó lágyságát jelöli, de ha utána még egy magánhangzó áll, akkor néma marad és szerepe kizárólag a megelőző mássalhangzó lágyságának jelölésére korlátozódik pl. *ni* 'sem' ejtsd: *nyi*, *nie* 'nem' ejtsd: *nye*. (Ez az ún. "i-szabály", amely megnevezés Varsányi Istvántól, a magyar-lengyel, illetve lengyel-magyar turista-, illetve kisszótár írójától – és egyben szerkesztőjétől – származik ld. Varsányi, I. 1963: Magyar-lengyel kisszótár. TERRA, Budapest, 1966: Lengyel-magyar kisszótár, TERRA, Budapest, 1986: Magyar - lengyel Lengyel - magyar Útiszótár. Terra, Budapest "Kiejtési szabályok a lengyel nyelvben" vö. 13-16.o.)

Az "i-szabály képlete" az alábbi módon írható fel:

C + i + C = c + i + x → *cicha* 'csend'
 C + i + C = s + i + x → *sito* 'szita, szűrő'
 C + i + C = n + i + X → *nic* 'semmi(t)'
 C + i + C = z + i + x → *zima* 'tél'

 --

C + i + V = c + i + x → *ciasto* 'tészta'
 C + i + V = s + i + x → *siano* 'széna'
 C + i + V = n + i + x → *nie* 'nem'
 C + i + V = z + i + x → *ziarno* 'mag'

Hasonló "kapcsolódási szabály", hogy az /rz/ grafémával jelölt hang bizonyos hangkörnyezetben [♣]-ként realizálódik, azaz hangértéke nagyjából a magyar /s/ grafémával jelzett fonéma hangértékének felel meg. (Azzal a meghagyással persze, hogy a magyarhoz képest a lengyel *s*-hang hátrább képzett.) Ezt általában "ch, k, p, t, szabálynak" nevezik.

chrzan /ch/ + /rz/ = [♣♣♣♣]'torma'
krzak /k/ + /rz/ = [♣♣♣♣]'bokor'
przedplon /p/ + /rz/ = [♣♣♣♣]'korai zöltség, primőr'

trzeba /t/ + /rz/ = [◆♣♣♣♣] 'kell'

Az *y* betűvel jelzett hangzó tartozik még a lengyel hangrendszerbe, amely a magyar fül számára körülbelül egy röviden ejtett *é* hanghoz hasonlítható. Szólni kell arról is, hogy a lengyel írásrendszerben az *o*-val jelölt hang némileg eltér a magyar *o*-tól és leginkább a magyar *a* és *o* egyfajta sajátos keverékére emlékeztet.

A magánhangzók eredeti hosszúsága nem őrződött meg és nem alakult ki a hosszú és a rövid magánhangzók oppozíciója úgy mint pl. a cseh vagy a szlovák nyelvben. Az eredeti hosszú *o* maradványa ma az *ó* betű hangértékében, pl. *pokój* 'béke' ill. 'szoba' (ejtsd: *pokuj*) jut kifejezésre.

A lengyel mássalhangzógazdag nyelv, amely tulajdonsága a nyelvet nem ismerő laikus hallgatónak is azonnal feltűnik. A mássalhangzók kemény (jésítetlen) : lágy (jésített), illetve zöngés : zöngétlen sorozatra oszlanak. Fontos megjegyezni, hogy a *ć, ci/ń, ni/* magyar *ty*, illetve *ny* betűk által jelölt hangokkal való ejtése nem felel meg pontosan a lengyel hangértéknek. Jellemző a lengyel nyelvre a susogó-sziszegő réshangok hármassága. Eszerint tehát a lengyel *s* /írásban *sz/* és *sz* hangokon kívül /írásban *s*, tehát pont fordítva mint a magyarban, ezért ejtjük a város és egyszersmind az azonos nevű autómárka nevét *Warszawa* is kb. Varsavá-nak (!) / létezik még egy jésített típus is, amely a magyar hallgatóban selypes benyomást kelt: *ś, si/, ź, zi/* *ć, ci/, dź, dzi*.

Zöngétlen mássalhangzók: *p, pi-, f, fi, t, c, ć, s, ś, cz, sz, ch, chi-, k, ki-*

Zöngés mássalhangzók: *b, bi-, m, mi-, w, wi-, d, dz, dź, z, ź, n, ń, *ł, l, li-, dź-, ź, (rz), r, j, g, gi-*

Kemény mássalhangzók: *p, b, m, f, w, t, d, c, dz, s, z, n, *ł, l, cz, dź, sz, ź, (rz), r, ch, k, g*

Lágy mássalhangzók: *pi-, bi-, mi-, fi-, wi-, ć, dź, ś, ź, ń, li-, chi-, j, ki-, gi-*

*Fontos megjegyezni, hogy az *l*-betűvel jelölt hang félmagánhangzó (szaknyelven szólva szemivokális). Ez tulajdonképpen az ún. kemény *l* lengyel folytatója, – a fonetikai átírásban [◆] – ma már azonban a lengyel nyelvterület legnagyobb részén nem szótagképző *u*-nak ejtik. (A fonetikai átírásban ezt az *u* alá tett kis hajlított vonallal, ún. grottával [u[˘]] jelölik.) A másik ejtémód: [◆] ma már a mérvadónak tekinthető, ún. színpadi kiejtésben sem kötelező sőt, már a második világháború után sem várták el kötelezően a színpadi kiejtésben. Szinte csak nyelvjárásokban létezik, s a köznyelvben meglehetősen avítnak hat. A betű hangértékéről és ejtémódjáról a gyakorlati tanácsok szintjén később még lesz szó.

A zöngés mássalhangzók a szó végén – mint a legtöbb szláv nyelvben – zöngétlenné válnak, pl. *wóz* 'kocsi' 'szekér' ejtsd: *vusz, róg* 'szarv' 'sarok' ejtsd: *ruk, Kraków* 'Krakkó' ejtsd: *krakuf* Mivel a lengyel személy- és városnevek kiejtésében és átírásukban elég nagy zűrzavar uralkodik, így most röviden erről ejtenénk néhány szót, mintegy útbaigazításként.

A *c* betű hangértéke megegyező a magyarral, a *cz*-vel jelölt hang azonban *cs*-nek ejtendő éppúgy, mint a *ć* (ez utóbbi tulajdonképpen egy selypes *ty*) vagy az egyszerű *c* is, ha utána *i* következik. Tehát *Sienkiewicz* olvasandó: Senkjevics, *Noteć* (Netze) ejtsd: Notecs, *cień* 'árnyék' ejtsd: cseny. A lengyelek ajkán mindezek a *cz*-vel, *ć*-vel vagy *ci*-vel jelölt hangok más-más árnyalatot vesznek fel, mi azonban nem vétünk vele túl nagy hibát, ha mind egyformán ejtjük, s nem is követünk el olyan értelmetlenséget, mintha *Szienkievic, Notec* vagy *cien* szókat olvasnánk vagy mondanánk, ahogy ez néha sajnos hallható. A *d* betű hangértéke ugyanaz, mint a magyarban, hasonlóan a *dz*-hez. De már a *dź*-vel, illetve *dź*-vel jelölt hangokat, valamint a *dz*-t is ha utána *i* következik *dzs*-nek ejtjük pl. *Madziar* 'magyar' ejtsd: madzsar. Ennek a szónak

egyébként némileg hasonló színezete van ahhoz, mintha magyarul egy lengyelt *polyáknak* vagy *poláknak* neveznénk.

Az *l*-betű hangértéke tulajdonképpen azonos a magyar *l*-ével, az *l* viszont, – amelyről fentebb már volt szó – egy speciálisan lengyel hangot jelöl. Ez zöngés hang, amelynek kiejtésekor az ajkak egy pillanatra közelednek egymáshoz, de leggyakrabban nem válnak kerekké. Jelentősebb ajakkerekítést csak akkor vehetünk észre, ha az *l*-lel jelölt hang közvetlenül az *u* magánhangzóval együtt szerepel, pl. *kółko* 'kerék' ejtsd kb.: kuuko, *łódka* 'csónak' ejtsd kb.: uutka. Ilyesféle hangot ejtünk a magyar nyelvben a következő szavakban: autó, Európa, reuma, augusztus. Ha ez az ejtémód számunkra túl problematikus, nem követünk el nagy hibát, ha magyarosan kemény *l*-nek olvassuk, tehát ez esetben nem Mauopolszka, hanem Malopolszka (*Małopolska*). Hasonlóképpen *Lech Wałęsa* nevét is olvashatjuk nyugodtan így: Leh Valensza. Az *n* ugyanaz, mint a magyarban, az *ń* pedig *ny*-nek ejtendő, tehát: *Poznań* ejtsd: Poznany. A lengyelben az *r* a magyar *r*-rel azonos hangot jelöl, az *rz* hangértéke azonban *zs*, kivétel, ha *p*, *t*, *k*, *ch* után következik. Ennek megfelelően tehát: *przed* 'elő', 'előtt' ejtsd: pset, *trzeba* 'kell' ejtsd: tseba, *krzak* 'bokor' ejtsd csak, *chrzan* 'torma' ejtsd hsan, de *korzeń* 'gyökér' ejtsd: kozseny. A mi *v*-vel jelölt hangunkat a lengyelben *w* jelöli, amelyet a nevek leírásánál mindig figyelembe kell venni. A *z* hangértéke szintén azonos a magyar *z*-ével, de a *ż* és a *ź* már *zs*-nek ejtendő, valamint maga az egyszerű *z* is, ha utána *i* következik, bár a lengyelek a *ż* és a *ź* esetében is megkülönböztetnek kiejtésbeli árnyalatokat.

Áttérve a magánhangzókra, a beszéd zenéjét a lengyelben nem az időmérték, hanem a hangsúly adja. Nem is találunk más ékezzettel ellátott betűt csak az *ó*-t, amelynek – amint erre már rámutattunk – *u* a hangértéke. Tehát *Lwów* 'Ilyvó' vagy 'Lemberg' ejtsd: Lvuf, *Lódź* 'Lódz (város)' ejtsd kb.: Uutcs.

Fontos tudnivaló, hogy a lengyelek *-ski* és *-cki* végződésű nevei mindig *-i* vel írandók. A *-ski* és *-cki* végződésű (és melléknévi eredetű) családnevek női vezetéknevei mindig nőnemű, tehát *-a* végződést kapnak. Így pl. a *Sawicki* család női tagja *Sawicka* lesz.

Különbőség van a már fentebb is említett lengyel orrhangok (szakszóval nazálisok), az *ą* és az *ę* ejtésében is a hangkörnyezettől függően. A *b* és a *p* mássalhangzók előtt ezek a betűk *om*-nak, illetve *em*-nek olvasandók. Lesz tehát *sąd* 'bírótság' ejtsd: szont, *święty* 'szent' ejtsd kb.: svjenti, *węgień* 'magyar férfi' ejtsd: vengjer, de *dąb* 'tölgy' ejtsd: domp, *sej* 'keselyű' ejtsd: szemp. A lengyel éppúgy, mint a magyar lelkiismeretesen kiolvas minden betűt úgy, ahogy az az ő helyesírása szerint írva van, azaz nem redukál. Tehát *Puck* város Puck-nak és nem Pukk-nak *Reymont*, a Nobel-díjas író neve Rejmont-nak és nem Römon-nak hangzik.

A lengyel nyelv tipológiája és grammatikai rendszere

A lengyel típusát tekintve ragozó nyelv hajlító sajátosságokkal. A lengyel – mint a szláv nyelvek általában – három nemet, úgy mint: hím- nő- és semlegesnem ismer, ami archaikus vonásnak tekinthető. Az alakokban a szláv alapnyelvtől örökölt formagazdagság csak kevésbé egyszerűsödött. A főnevek ragozásában nem maradt meg a kettős szám kategóriája, az ún. dualis, ezek az alakok a mai lengyelben csak néhány szó esetében őrződtek meg, illetve bizonyos nyelvtani esetekben fordulnak elő, úgy mint választható formák pl. a *ręka* 'kéz' főnév többesszámú alakjában *ręce* 'kezek', az *oko* 'szem' és az *ucho* 'fül' főnevek többes száma ember és élőlény e testrészeit jelölve nem *oka* illetve *ucha* (ez lenne a szabályszerű) hanem *oczy* 'szemek' tkp. 'két szem' és *uszy* 'fülek' tkp. 'két fül'. Ugyanezen főnevek szabályos eszközhatározó esetű formái *oczami* 'szemekkel' *uszami* 'fülekkel' mellett megvannak az eredetileg kettős számú (ez

egy *liczba podwójnanak* nevezett, a mai lengyel nyelvben már nem produktív kategória amely a mai irodalmi szláv nyelvek közül pl. a szlovénban maradt fenn) formák is: *oczyma, uszyma* 'u.a.'. Ugyanígy pl. a *pięć* (és rajta kívül még számos) számnévnek eszközhatározó esetben megvan a *pięciu* és az eredetileg a kettős számban használatos *pięcioma* alakja is. A lengyelben megmaradt mind a hét eset: az alany-, a birtokos, a részes, a tárgy-, az eszköz-, a helyhatározó és a megszólító. A lengyelben a "megszólító esetet" a lengyel leíró nyelvten nem is igazán sorolja az esetek közé /forma/, mivel nem lehet rá (*kogo, co?/ kogo, czego?* típusú) kérdést feltenni. Már Henri Grappin is megjegyzi 1942-ben kiadott (sic!), francia nyelven íródott lengyel nyelvtenében, hogy a lengyelben a "megszólító eset" (lat. *vocativus*) visszaszorulóban van. Ma is csak apellatív nyelvi panelekben használatos.

(A többes számban az eseti végzésekben jelentős egyszerűsödés ment végbe, a részes esetben az *-om*, az eszközesetben az *-ami*, a helyhatározó esetben az *-ach* végződés vált általánossá. A lengyel megkülönbözteti a hímnemű élőlényeket jelölő szavakat a többitől úgy, hogy ezek egyes számú tárgyesetű alakja a birtokos esetével egyezik meg. Ez érvényes néhány *-a* végű főnévre is, ha azok személyt jelölnek: pl. *sędzia* 'bíró' birtokos és tárgyesete *sędzięo*, de *ziemia* 'föld' birtokos esete *ziemi*, tárgyesetű alakja viszont *ziemię*. Az igeragozásban – mint a szláv nyelvek nyugati csoportjában általában – nem maradtak meg a szláv egyszerű múlt idejű alakok, az ún. imperfectum és az aoristos. Ezek használata már a lengyel nyelvfejlődés korai szakaszában is igen ritka volt. Az egyetlen múlt időként a mai lengyelben az egykori perfectum alakjai használatosak. Ezek a múlt idejű összetett alakok, de a feltételes mód alakjai is akárcsak a szorbban, a lengyelben is összevonódtak a *być* 'lenni' segédige rövid alakjainak személyragjaival: *czytałem < czytał + jeść* 'olvastam' *czytałbym < czytał + bym* (eredetileg *bych*) 'olvasnék'. Létezik ugyan a lengyelben még egy összetett múlt idő, az ún. *czas zaprzeczły* (azaz régmúlt avagy plusquamperfectum) ezt azonban a mai beszélt nyelv már nem használja, csupán néhány kötött kifejezésben él tovább ez az alak. Igaz ugyan, hogy egyes XIX. századi íróknál gyakrabban találkozhatunk vele, de ott is leginkább csak stiláris eszközként használatos vö. Stieber, Z. 1979: *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*. PWN, Warszawa 237-239.o.)

A mai lengyel beszélt nyelv – az oroszhoz hasonlóan – már nem tesz különbséget a grammatikai szerkezet szintjén a feltételes mód jelen és múlt ideje között sem. Erre legtöbbször csupán a szövegösszefüggés, azaz a tágabb kontextus utal. Általános nyelvészeti szabályszerűség, hogyha egy nyelvből kiveszik a régmúlt idő, tehát a plusquamperfectum kategóriája, akkor ez általában maga után vonja a feltételes mód jelen és múlt ideje közötti különbség nivellálódását is. A befejezettség - befejezetlenség (folyamatosság) kategóriája, szakszóval az aspektus a többi szláv nyelvhez hasonlóan igen fejlett és döntően morfológiai eszközökkel (igekötőkkel illetve képzőkkel) fejeződik ki. A laikus számára ez a szemlélődés szintjén úgy jelenik meg, hogy egy pl. magyar igei szónak a lengyelben két ige: egy folyamatos és egy befejezett felel(het) meg. Minthogy a magyarban az ilyen (értsd: aspektus-) jelentések kifejezése nem kötelező, és az ennek kifejezésére szolgáló eszközök korántsem olyan rendszeresek, mint a lengyelben, ennek a kategóriának a megértése / megragadása igencsak nehéz helyzet elé állítja a nyelvtanulót. A jövő időt a folyamatos igéknél a főnévi igenévhez járuló *być* 'lenni' segédigével képezzük pl. *będzie czytać/ czytał/a/o* 'olvasni fog', befejezetteknél pedig az igekötős vagy a megfelelő képzős igealak jelen idejű személyragokkal ellátott formái eleve jövő idő jelentésűek pl. *napiszę* 'megírom'. A két jövő idő között az a különbség, hogy míg a folyamatos igével képzett, összetett azt jelöli, hogy v.ki a jövő egy szakaszában mivel lesz elfoglalva (a cselekvés eredményességének árnyalata nélkül), addig a befejezett igével képzett, egyszerű alak a jövőnek egy pontján biztosan

bekövetkező, eredményes cselekvést jelöl pl. *będzie pisał list* kb. 'levelet fog írni (nem biztos, hogy befejezi)' → ← *napisze list* 'megír egy levelet'. Az aspektusról – inkább mint lexiko-grammatikai (illetve, hogy mondattani) kategóriáról / fogalomról – beszélhetünk persze a magyar nyelvben is. Lévén azonban az aspektus a lengyel (és a szláv, – no nem mintha nem létezne különbség az egyes szláv nyelvek aspektusok / (más, pl. orosz vagy szlovák nyelvben elterjedt terminus szerint ún. *videk*) használatának szabályai között (!) – igerendszer egyik legjellemzőbb tulajdonsága. Érdemes tehát némi teret szentelni az összehasonlításnak. Tulajdonképpen csak a két nyelv közötti harmóniáról és diszharmóniáról beszélhetünk ebben esetben, hiszen az igeaspektus léte a magyar nyelvben ma már általánosan elfogadottnak tekinthető, – főként Wacha Balázs munkásságának köszönhetően. Ez a megállapítás talán csak annyival egészíthető ki, hogy a magyar nyelvben a szláv nyelvekkel (a jelen esetben a lengyelrel) ellentétben általánosabb az aspektualitásnak az akcióminőség oldala felől történő megközelítése. "Az ige szemléletnek az akcióminőséggel való összefonódása annyira szoros, hogy egyes nyelvekben csak az egyiknek, másokban csak a másiknak a létezését ismerték el. A szláv nyelvek tudományára az aspektológiai megközelítésű leírás jellemző, a magyar nyelvtudományban inkább az akcióminőség szerinti különbségtevés terjedt el." - mondja Jászó Anna (Jászó, A. 1994: A magyar nyelv könyve. Trezor kiadó, Bp. 202. o.).

A fenti idézetből akár olyasvalami is kiolvasható, hogy a lengyel és a magyar nyelv az aspektus szempontjából lényegében azonosan viselkedik, s különbség csak abban van, hogy a lengyel, illetve a magyar leíró nyelvészeti hagyomány ezt a jelenséget más-más irányból közelíti meg. Ha a lengyel tankönyveket vagy szótárakat szemügyre vesszük, valóban az az érzésünk támadhat, hogy a lengyel aspektuspárok viszonylag könnyen megfeleltethetők a magyar alapigéből és annak igekötős származékából álló ige pároknak. Ezt a meggyőződésünket erősítheti például Stefańczyk Wiesław magyarok számára íródott lengyel nyelvtana: "*w języku węgierskim, cechującym się silnie rozwiniętą prefiksacją, można odnaleźć wiele analogicznych par czasownikowych, gdzie przedrostek nie zmienia znaczenia czasownika, lecz jedynie w nieco inny sposób umiejscawia je na deixis czasowej, np.: felejtęni - elfejtęni, várni - megvárni, csinálni - megcsinálni. Innymi słowy - istnieją w języku węgierskim przedrostki czasownikowe, które w pewnym sensie wyrażają aspekt*" - "a magyar nyelvben, amelyet igen fejlett igekötőrendszer jellemez, sok lengyelhez hasonló ige pár található, amelyeknél az igekötő nem változtatja meg az ige lexikális jelentését, csak más időszerkezetet jelöl... Más szóval tehát a magyarban léteznek olyan igekötők, amelyek bizonyos értelemben aspektusjelentéseket fejeznek ki." (Stefańczyk, W. 1996: A mai lengyel nyelv leíró nyelvtana. I. rész. Alaktan. KLTE, Debrecen, 127.o.) – Érdemes itt hivatkozni egy 1968-as kiadású lengyel nyelvkönyvre is, amelyben a lengyel ige párok mellett a magyar megfelelők is szerepelnek:

Folyamatos cselekvés		Befejezett cselekvés		Folyamatos cselekvés		Befejezett cselekvés
<i>czytać</i>	-	<i>przeczytać</i>		<i>olvasni</i>	-	<i>elolvasni</i>
<i>czekać</i>	-	<i>poczekać</i>		<i>wárni</i>	-	<i>megvárni</i>
<i>ić</i>	-	<i>pójść</i>		<i>menni</i>	-	<i>elmenni</i>
<i>kupować</i>	-	<i>kupić</i>		<i>wásárolni</i>	-	<i>megwásárolni</i>
<i>znajdować</i>	-	<i>znaleźć</i>		<i>találni</i>	-	<i>megtalálni</i>
<i>nosić</i>	-	<i>nieść</i>		<i>hordani</i>	-	<i>vinni</i>
<i>pomagać</i>	-	<i>pomóc</i>		<i>segíteni</i>	-	<i>megsegíteni</i>

(In: Kerényi - Szabó- Varsányi 1968: Lengyel nyelvkönyv. Tankönyvkiadó, Budapest, 265.o.).

A fentiekhez azért több megjegyzés is kívánkozik: az első, hogy amint az látható, az említett tankönyvben a *nosić* - *nieść* igék aspektuspárként szerepelnek, jóllehet a lengyelben mindkét ige folyamatos szemléletű, hasonlóan ahhoz, ahogy a magyar *visz* - *hord* oppozíció is megmaradhat a folyamatos szemléleten belül: vö. *viszi a vizet az aratóknak* - *hordja a vizet az aratóknak*. A különbség közöttük abban áll, hogy amíg a *nosić* ige jelentésében irányvektort nem tartalmaz (s kifejezhet általános értelemben vett, de gyakorító cselekvést is), a *nieść* ige határozott irányú cselekvést jelöl. A két ige összekeverése a nyelvtanulóknál ma is gyakori (ld Bárkányi, T. 1984: A lengyel igeaspektusok használatának néhány kérdése magyar anyanyelvűeknél. In: A lengyel nyelv és irodalom magyarországi kutatásairól. 4. ELTE, Lengyel Filológiai Tanszék, Budapest, 146. o.).

Más kérdés, hogy a lengyelben a két ige egy nagyobb akcióminőség szerinti igecsoport tagja, míg a magyar *visz* - *hord*, *megy* - *jár* szembenállások, legalábbis szinkrón tekintetben formai szempontból esetlegesebbek. Érdeemes megfontolni azt is, hogy míg a magyarban esetenként a mondat egésze befolyással lehet az aspektusértékre, a lengyelben a *nosić* - *nieść* igék folyamatos aspektusértéke a mondatától független.

Nem érthetünk egyet azzal sem, hogy a lengyel *znajdować* (impf.) : *znaleźć* (pf.) aspektuspárnak a magyarban a *talál* - *megtalál* pár felel meg. A lengyelben ugyanis a *znajdować* : *znaleźć* egymásnak teljesértékű aspektuspartnerei, míg az említett magyar igék között lexikai jelentés tekintetében eltérés mutatkozik: a *talál* általában véletlenszerű eseményt jelöl, a *megtalál* azonban az esetek többségében egy tudatos cselekvés (a keresés) eredményes végét. Persze a *megtalál* igével kifejezhetünk véletlenszerű eseményt is: *teljesen véletlenül találtam meg egy rég elveszett kulcsot*. Úgy tűnik tehát, hogy a magyar *talál* - *megtalál* oppozíciót nem elegendő a *talál*-ra vonatkoztatott véletlenszerűséggel jellemezni. Fontosabb kritérium ennél, hogy a *talál* tárgy nemspecifikus, a *megtalál* tárgy viszont specifikus (sokszor határozott avagy határozatlan, de

e gy e d i). Ráadásul mindkét magyar ige befejezett, szerkezetük pedig pontszerű időszerkezet. A lengyel *znaleźć* megfelelője nemcsak a magyar *megtalál*, de a *talál* is lehet: "*Mam nadzieję, że z n a j d z i e s z d l a m n i e w o l n ą g o d z i n ę j u t r o p r z e d p o l u d n i e m ?*" - "*Remélem, t a l á l s z s z á m o m r a h o l n a p d é l e l ő t t e g y s z a b a d ó r á c s k á t*" (J. Andrzejewski, *Idzie skacząc po górach /Jő, hegyeken szökellve/ ford. Murányi Beatrix). A "szóalak szintű megfeleltetés" ebben az esetben megegyezik azzal a modellel, amelyet JÁSZAY a lengyelrel korreláló orosz *находить* - *найти* pár kapcsán bemutat:*

znajdować (impf.) ____
znaleźć (pf.) ____ | → *talál* (pf.), *megtalál* (pf.)

(Jászay, L. - Tóth, L. 1987: Az orosz igeaspektusról - magyar szemmel. Tankönyvkiadó, Budapest, :57.o.)

A lengyel *pomagać* - *pomóc* szemléletpárnak megfelelőtett magyar *segíteni* - *megsegíteni* sem teljesértékű partnerei egymásnak. A lengyel *pomóc* alakjait ugyanis igen ritkán fordíthatjuk a

magyar *megsegíteni* igével: *Zaraz ci pomoę - Mindjárt segíték neked/*megsegítlek*. A magyar segít esetében eleve különbséget kell tenni a *segít vkinek* és a *segít vkit* szerkezetet. Az utóbbi alapvetően folyamatos: *segíti a testvérét*, az előbbi neutrális: *segít rendet tartani, majd segíték kivinni a kukát, segítettem kivinni a kukát* (Pátrovics, P. 2000: Problemy badania aspektu polskiego i węgierskiego. In: Polono-Hungarica 8. ELTE, Lengyel Filológiai Tanszék, Bańcerowski, J. szerk. Budapest, 312.o.).

A fentieket figyelembe véve felmerül a kérdés, hogy a magyar szimplex ige és annak igekötős származéka, valamint a lengyel prefixális párok közötti strukturális hasonlóság alkalmas kiindulópontja lehet-e a lengyel aspektusjelenség magyarzatának, jobb megértésének?

Nos, az kétségtelen, hogy bizonyos típusú igéknél a lengyel és a magyar szerkezetek között létezik analógia: *Janina g o t o w a ł a mięso pól godziny. - Janina fél óráig főz te a húst.* vs. *Janina u g o t o w a ł a mięso w ciągu pól godziny - Janina fél óra alatt meg főz te a húst.* (Ez főként azokat az igéket érinti, amelyekről PETE úgy vélekedik, hogy azok az egész mondat aspektusát meghatározzák, pl. *csinál-megcsinál, ír-megír, főz-megfőz, szárad-megszárad, magyaráz-megmagyaráz, olvas-elolvas* (Pete, I. 1994: Mondataspektus vagy igeszemlélet? In: Mnyr./2, 223.o.). Ugyanakkor ez a megfelelés, - ha egyáltalán beszélhetünk ilyenről - csak részleges, mivel az igéknek csak bizonyos körére, és csak múlt időben érvényes. Mindezek alapján tehát elmondható, hogy a magyarban gyakran az igekötő a befejezett aspektustartalom hordozója, hiánya pedig sok esetben az ige folyamatosságára mutat. A magyar nyelvnek ez a tulajdonsága, és az a tény, hogy egyes alapigék és azok igekötős származékai a megfelelő szláv (lengyel) igepárokhoz hasonló típusú szerkezeteket alkotnak kiindulópont lehet bizonyos aspektuális oppozíciók megfeleltetésénél, főként ha meggondoljuk, hogy a lengyel és a magyar nyelv között bizonyos hasonlóság még a múltbeli ismétlődés és befejezettség kapcsolatának jelölésénél is fennáll.

Ugyanakkor nem helyes, ha ezt az analógiát általánosítjuk, mivel az csak bizonyos lengyel és magyar szerkezetek között létezik, s korántsem érvényes a lengyel és a magyar aspektusrendszer egészére.

A lényegyet tekintve arról van itt szó, hogy a lengyel befejezett igéknek nincs összetett jövő idejük, a magyar megfelelőknek lehet, illetve van, még ha ennek használata fakultatív is, illetve ha a magyar nyelvtanok nem egységes formában jellemzik is ezeket: meg fogja mondani, el fogja olvasni. Ebben, a befejezett értékű összetett jövő hiányában, vagy ha úgy tetszik lehetőségében áll lényegében az alapvető strukturális különbség. Nehezebb azonban különbségként vagy azonosságként elkönyvelni a következőket: a magyarban lehetséges, (még ha nem is túl gyakori) a (talán éppen) olvasni fogja a könyvet vs. el fogja olvasni a könyvet, illetve a (majd) olvassa a könyvet vs. elolvassa a könyvet szembenállás jövőre vonatkoztatott használata. A magyarban és a lengyelben tehát láthatólag nem esik egybe a lehetséges oppozíciók száma és szerkezete, de vannak hasonló vonások is.

Összegzésképpen tehát megállapítható, hogy a lengyel aspektusjelentések visszaadására szolgáló eszközök a magyarban lehetnek igekötők vagy egyes suffixumok, amelyek azonban a lengyel aspektusjelentések tükröztetésére - amint azt láthattuk - csak bizonyos esetekben és csak korlátozott mértékben alkalmasak. Az aspektusjelentések kifejezésében jelentős szerepet játszanak a magyar nyelvben a szintaktikai eszközök is. Ilyennek minősül például az igekötő hangsúlyos helyzetű hátravetése a folyamatosság, vagy a hangsúlyos tárgy a perfektivitás jelölésére, de ezek szintén nem tekinthetők univerzálisnak. Végül a magyar nyelvben az aspektusjelentés kifejeződhet lexikai körülírással, határozókkal, de utalhat rá a tágabb kontextus is. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az aspektusjelentés kifejezése a magyarban - a lengyelrel

ellentétben - nem kötelező vö. Pátrovics, P. 2000: Problemy badania aspektu polskiego i węgierskiego. In: Polono-Hungarica 8. ELTE, Lengyel Filológiai Tanszék, Bańcerowski, J. Budapest, 311.o.), s az erre szolgáló eszközök nem rendszeresek, hanem sokszor alkalmi jellegűek, egyediek.

A lengyel nyelv szórendjéről és mondattanáról dióhéjban

A lengyel szórend szabad (akárcsak a szláv nyelvekben általában), de nem tetszőleges. Alapja az egyenes: alany (S) → állítmány (V) → tárgy v. más bővítmény (O) sorrend. Egy tekintetben azonban a lengyel szórend mégis elüt a többi szláv nyelvtől: ti. abban, hogy az állandó tulajdonságot jelölő, ún. minősítő jelző – bizonyára latin hatásra – gyakran a jelzett szó mögé kerül, különösen, ha a szónak több jelzője is van pl. *smaczny chleb razowy* 'finom rozskenyér', *Polskie Koleje Państwowe* 'lengyel államvasutak', *podmiejski pociąg elektryczny* → ← *elektryczny pociąg podmiejski* 'elektromos helyiérdekű vasút' → ← kb. ~ HÉV' Előbbiben tehát az a hangsúlyozott elem, hogy a vasúton közlekedő vonat *elektromos meghajtással működik*, utóbbiban viszont az, hogy *helyiérdekű*. Ugyanez a dolog az *aktor komiczny* → ← *komiczny aktor* kifejezéseknél is jelentkezik. Az előbbi magyar megfelelője: színész-komikus, míg az utóbbit "komikus színészként" kellene értelmezni, azaz ő valaki olyan, aki (talán épp egy adott szerepben komikusan viselkedik.) – Ez a lengyel nyelvre korlátozódó jelenség egyedinek számít a szláv nyelvek között, amely legalább annyira furcsának hat a csehek és a szlovákok számára, mint a lengyeleknek az előbb említett nyelvek iniciális hangsúlya, amelyet maguk a lengyelek gyerekesnek, infantilisnak, ebből kifolyólag pedig nevetségesnek érzékelnek.

A lengyel a magázás kifejezésére nem a többesszámú személyes névmás második számát (*wy*) használja mint pl. az orosz és számos más szláv nyelv is (bár ez a megszólítási forma él még egyes nyelvjárásokban, egyébiránt pedig a *wy* etimológiailag – bármennyire hihetetlen is – az angol *you* rokona), hanem a *Pan* 'úr', *Pani* 'úrnő' 'hölgy' és többes számban a *Państwo* kb. 'úr(ak) és hölgy(ek) együtt' szavakat harmadik személyű igével pl. *Jak się Pan nazywa?* 'Hogy hívják Önt?' (szó szerint: Hogy hívják az urat?) *Odprawdzą Panią* 'Elkísérem Önt (a hölgyet.)' A lengyel nyelv hajlító sajátsága főleg a szóképzés magánhangzó-váltakozásaiban nyilvánul meg, pl. *dech* 'lehelet' - *duch* 'lélek' 'szellem' - *oddychać* 'lélegezni'.

A lengyel nyelvjárásokról és nyelvtörténetről röviden

A lengyel nyelvjárások közt kettőt több kutató is külön nyelvnek tekint. Ezek a kasub és a szlovinc. Ez az irányzat különösen a XIX. században erősödött meg. Minderre az szolgáltatott (és szolgáltat ma is) alapot, hogy bizonyos mértékű külön írásbeliség, sőt nem elhanyagolható mennyiségű és jelentőségű (!) szépirodalom is kialakult rajtuk. (Érdekesség, de mégis ide kíváncsok, hogy az 1999-ben Nobel-díjat kapott német író, Günter Grass interjúiban öntudatosan hangsúlyozza kasub gyökereit.) Ma már létezik kasub nyelvű bibliafordítás és Gdańskban kiadtak egy a kasub helyesírás elveit rögzítő ortográfiai szótárat is. A fent említetteteken kívül a lengyel nyelvben négy fő nyelvjárás csoport különböztethető meg: 1. nagylengyel (Kujawy és Poznań térsége), 2. kislengyel (Krakkó térsége), 3. sziléziai (Katowice) és a 4. mazóviai (Mazowsze, Varsó és a tőle észak-nyugatra elterülő vidék). A különbségek köztük számottevőek. A fenti nyelvjárások megoszlának többek közt a nazális magánhangzók színében, főképp pedig az ún. mazuráló (a kislengyel és a sziléziai nyelvjárások is ilyenek) és nem mazuráló fonetikai jellegzetességben. A mazóviai ún. mazuráló nyelvjárás csak kétféle

fogmeder táján képzett zár- és réshangsorozatot ismer, míg a többi az irodalmi nyelvvel együtt hármat. A mazurálás abban áll, hogy a "selypes" hangokon kívül csak *s*, *z*, *c*, és *dz* hangokat ejtenek, tehát pl. a *cz* helyett *c-t*, *ź* helyett *z-t*. vö. nem mazuráló *czysty* 'tisztá' - mazuráló *cysty*, nem mazuráló *żyto* 'rozs' - mazuráló *zyto*. Az egyes nyelvjárások között szóhasználatbeli, lexikai eltérések is vannak, ugyanakkor ez az eltérés nem olyan mértékű, hogy gátja lenne egyfajta viszonylagos kölcsönös megértésnek. Amennyiben a kasubot a lengyel nyelvjárások egyikének fogadjuk el, meg kell állapítanunk, hogy az eltérés a többi nyelvjáráshoz képest a kasub esetében a legnagyobb, itt nem is igen beszélhetünk kölcsönös megértésről.

Általános tudnivalók a lengyel írásbeliség formálódásáról és nyelvemlékeiről

Az irodalmi nyelv kialakulása körül máig sem tisztázott minden részlet, az irodalmi nyelv felledülésének idején ugyanis Krakkó (tehát mazuráló terület) volt az ország fővárosa és a kulturális élet központja. Az is lehetséges azonban, hogy a nem mazuráló sajtóság – amely az irodalmi nyelvet jellemzi – még korábbról vált általánossá, amikor a lengyel udvarnak még nagylengyel területen (Gniezno, Poznań) volt a székhelye.

Az írásbeliség és irodalom a lengyelek közt – akárcsak Magyarországon és más európai országokban is – latin nyelven indult el. A talán legrégebbi lengyel szöveg, az egyházi-szláv összefüggésekre utaló és jelentős cseh hatást tükröző Mária-himnusz, a *Bogurodzica* kivételével a középkori lengyel irodalom sokáig a latinizmus vizein evezett. Latinul írta 1115 körül krónikáját Gallus, a Franciaországból a lengyel udvarba jutott pap. Wincenty Kadłubek, a XIII. sz. elején élt krakkói püspök, királyi megbízásból írta meg *Historia Polonica* c. krónikáját, szintén latinul. A lengyel nyelvű írásbeliség a csehhez képest később alakult ki, a kereszténység szintén csak a XI. sz. óta gyökerezett meg, a szlávok apostolaként is emlegetett két hittérítőnek Cirillnek (826–867) és Metódnak (815–885) a tanításai nem terjedtek el a lengyelek közt.

Ami az írott emlékeket illeti, lengyel szavak (elsősorban személy- vagy helyiségnevek) a XII. - XIII. sz.-i latin nyelvű oklevelek lengyel glosszáiban fordulnak elő szórványosan. Ezek közül a lengyel nyelvtörténet szempontjából felbecsülhetetlen értékét, nyelvészeti jelentőségét tekintve a Gnieznoi bulla (*Bulla gnieźnienska*) emelkedik ki, amely egy 1136-ban keletkezett latin nyelvű dokumentum, de amely ugyanakkor 410 lengyelül írott bejegyzést is tartalmaz. Fontos itt megemlíteni még az ún. Henrykóvi könyvet (*Księga henrykowska*) is, amely 1270-ből származik és az első lengyel mondatot tartalmazza, amely így szól: *day at ia pobrusa a ti poziwai* → *Daj, ać ja pobruszę, a ty pożywaj*; azaz: 'Engedd, hogy most én köszörüljek egy kicsit, te pihenj!' Ez tulajdonképpen a Boroszlóhoz (Wrocław) közeli Henryków cisztercita kolostorának alapító okirata. Az első hosszabb lengyel szövegmélek a *Kazania świętokrzyskie*. A következő két évszázadból latin nyelvű zsolttárok fordításai maradtak fenn, továbbá egy töredékes bibliafordítás, amelyet lelőhelyéről Sárospataki Bibliának (*Biblia szarospatacka*) vagy másként Zsófia Bibliának (*Biblia królowej Zofii*) neveznek (Zsófia lengyel királyné [1405–1461] számára készült). A XV. században főként versek és prózai írások keletkeztek. Ekkor következik be az 1364-ben alapított krakkói egyetem nagy fellendülése. Eljutnak ide a huszitizmus és a humanizmus áramlatai is. A XV. sz.-i Krakkó Európa egyik kulturális központja lesz. Ebben az atmoszférában működik a lengyel történetírás klasszikusa, Jan Długosz krakkói kanonok (1415–1480). Történeti főművén (*Historia Polonica*) negyedszázadig dolgozott. Vérteli humanistaként alapos kutatásokat végzett, s adatait kritikával igyekezett megrostálni. Latinul írt, Livius volt az eszménye, de megtanult oroszul is, hogy Nestort és az orosz évkönyveket eredetiben olvashassa.

A lengyel szépirodalom a XVI. sz.-ban virágzott fel. Jan Kochanowski (1530–1584) – aki egyforma tökéletességgel művelte a latin és a lengyel lírát – és a jezsuita Piotr Skarga (1536–1612), Mikołaj Rej (1505–1569), Bartosz Paprocki (1540–1614) neve fémjelzi ezt a korszakot. A lengyel nyelvű szépirodalom megteremtésének egyik legelszántabb és legkövetkezetesebb képviselőjeként talán a protestáns, humanista olvasottságú autodidakta nemesúr, Mikołaj Rej nevezhető meg, hiszen neki tulajdonítható, az azóta már közismertté vált mondás: "*A niechaj narodowie wždy postronni znaja, iż Polacy nie gęsi, iż swój język mają.*" - 'Hadd tudja meg minden idegen nép, hogy a lengyelek nem libák, hogy saját nyelvük legyen.'

Az első teljes bibliafordítás 1534-ben jelent meg. A következő századokban az irodalmi élet hanyatlani kezdett az állam meggyengülésének következtében. A németen kívül erős francia hatás jelentkezett. Ezzel szemben az ország háromszori felosztása (1772, 1793, 1795–1796) és az ennek nyomán kibontakozó belső ellenállás serkentőleg hatott a nemzeti öntudatra, és ez a költők és írók alkotásaiban szintén kifejezésre jut. Ebben az időben a lengyel irodalmi nyelv a csehvel szemben előnyösebb helyzetben volt. A modern irodalmi nyelv kialakulása olyan nagy íróknak és költőknek köszönhető, mint Adam Mickiewicz (1798–1855), Juliusz Słowacki (1809–1849), Henryk Sienkiewicz (1846–1916), Stefan Żeromski (1864–1926). Ez utóbbi sok neologizmussal gazdagította a szókincset. A lengyel irodalom egyik legeredetibb alakja, aki költőként, dráma- és prózaíróként, de szobrászként és festőként is ismert volt, Cyprian Norwid (1821–1883) is számos új szót alkotott, de gyakran folyamodott archaikus kifejezésekhez is. Talán ebben rejlik stílusának eredetisége, utánozhatatlansága. A lengyel nyelvet egyébként a 30-as évek modern vonulatának képviselői pl. Stanisław Ingacy Witkiewicz, művészi nevén Witkacy (1886–1939) valamint Witold Gombrowicz (1904–1969), de a kétnyelvű Julian Tuwim (1894–1953) is számos új kifejezéssel gazdagította, amely tény nemcsak a fentebb említett írók és költők egyéni nyelvi leleményességére/zsenijére mutat rá, de a lengyel nyelv szinte kiapadhatatlan szóképzési potenciálját is igazolja.

Minthogy a XVII. sz.-i hanyatlás után a következő századokban szervesen fejlődött tovább az irodalmi és a kulturális élet, a magyar és a cseh, vagy akár a horvát nyelvújításhoz hasonló mozgalom nem alakult ki a lengyelek körében. A lengyel nyelvi purizmus inkább csak aktuálpolitikai trendektől vezérelt rövid "akciókban" nyilvánult meg, amelyek legtöbbször csupán néhány kifejezésre korlátozódtak, így aztán nem is érthettek/értek el "teljes sikert". A II. világháború utáni németellenesség például néhány köztudottan német eredetű szó lengyel szóval való helyettesítésének igényében is kifejezésre jutott. (Igencsak hasonlít ez ahhoz, mint amikor az amerikaiak a *frankfurter* kifejezést váltották fel *hot-dog*-ra, bár New York utcáin még ma is lehet az előbbi felirattal találkozni, méghozzá nem is oly kevésszer...) Így lett tehát a lengyelben *durszlak*-ból 'tésztaszűrő' *cedzak*, a *szlafrok*-ból 'pongyola' *podomka*, vagy a *krawat*-ból 'nyakkendő' egyenesen *zwis męski*. Az eredmény persze felemás lett: általában az első, a megszokott megnevezés maradt meg beszélt nyelveink, míg az újonnan meghonosítani kívánt a legtöbbször csak mint árumegnevezés kezdett funkcionálni, vagy – mint a *zwis męski* esetében – (márcsak a szerencsétlen képzettársítás miatt is) kérészéletűnek bizonyult. Ennek köszönhetően aztán tovább bővült a lengyel nyelvre amúgy is jellemző kettős megnevezések, szakszóval "dublettek" száma. Arra is akad példa, hogy az idegen eredetű név szakszargonként szűkebb körben használatos, míg a lengyel elemekből álló megnevezés általánosabb, mint a *karter* ismertebb nevén *miska olejowa* 'olajteknő' esetében. A fentebb elmondottak következtében a lengyel nyelvben számos idegen eredetű szó használatos, amely egyben természetesen a lengyel

nyelvet ért idegen hatásoknak, a mindenkori lengyel politikai irányoknak, és egyben a lengyel történelemnek is hű tükre.

A német hatás a városi élet, ipar (kézműipar) kifejezéseiben jelentkezik, pl. *ratusz* 'városháza' < *Rathaus*, *burmistrz* 'polgármester' < *Bürgermeister*, *farba* 'festék' < *Farbe* 'szín', az -*unek* képző szintén a német -*ung* lengyel adaptációja vö. *ratunek* 'mentés' < *Rettung* a lengyel *dziękować* (a cseh *děkovat*-hoz és a szlovák *d'akovat*'-hoz hasonlóan) szintén német származék vö. *danken*. A cseh hatás inkább a vallásos és elvont kifejezésekben jelentkezik, a cseh eredetű kifejezések sokszor latin szavak adaptációi és általában az emelkedett stílusrétegbe tartoznak vö. *bierzmować* 'bérmál' < *biřmovat* (lat. *affirmare*), *sprawiedliwy* 'igazságos' < *spravedlivy*, *hańba* 'szégyen' < *hanba*, *obywatel* 'állampolgár' < *obyvatel*, *papież* 'pápa' < pápéž, *jedwab* 'selyem' < hedvábí, *mnich* 'szerzetes' < *mnich*, *pielgrzym* 'zarándok' < *pilgrım*, *kościół* 'templom' < *kostel*, *blać* 'könyörögni' < *blahat*. A latin cseh és német nyelven kívül ukrán és fehérorosz elemekkel is bővült a szókincs a XVI-XVIII. sz. folyamán fennálló Únió idején pl. *czerecha* 'zelnicemeggy' vö. or. черёмуха, *wataha* 'bandavezér' < *ватара*, *hurt* 'nyáj' < *гурт*, *czereda* 'csapat' < *череда*, 'csomó' *bohater* 'hős' < *богатырь*, *hultaj* 'semmirekellő' < *гультай*, *harować* 'melózik' < *гарувати*. Néhány (főként a katonáskodással kapcsolatos) magyar szó is bekerült a lengyel szókincsbe. Ezen átvételek többsége Báthory István erdélyi fejedelem (1533–1586) lengyel királyságának idejéből (1576–1586) származik. Ilyen pl. a *szereg* < 'sereg', 'sok' 'rengeteg', *deresz* < 'deres (lő)', *orszak* 'menet', 'kíséret' < őrség, *hejnał* 'kürtszó - (a krakkói Mária-templomban)' < *hajnal*, *dobosz* < 'dobos', *karwasz* < 'karvas', *szyszak* < 'sisak'. A magyarhoz hasonlóan a francia átvételek egy része is a katonai élet szókincséből került ki, de számos más vonatkozású átvétel is akad pl. *kirasjer* 'páncélos lovaskatona' < *cuirassier*, *karabin* 'karabin' < *carabine*, de pl. *kurtyzana* 'kurtizán' < *courtisane*, *fiakier* < *fiacre* vö. *Rue de St. Fiacre*, *fotel* 'fotel' < *fauteuil*. Francia eredetű Varsó *Żoliborz* kerületének neve is vö. *joli bord* 'szép part'. A hagyomány szerint a francia Valois Henrik (1573 –1574) jellemezte így a Visztula partját. Az olasz eredetű kifejezések a lengyelben főként I. (Öreg) Zsigmond (1506– 1548) uralkodásának idején felesége, Bona Sforza királyné jóvoltából – aki az 1518–1556-os években élt Lengyelországban – honosodtak meg. Ezek legtöbbször az ételekkel, egyes fűszer- vagy más növényekkel kapcsolatos: *karczoch* 'articsóka' < *carciofo*, *pomidor* 'paradicsom' < *pomo d'oro*, *pomarańcza* 'narancs' < *pomo d'arancio*, *lazanka* 'kockatészta' < *lasagne*, *wermiszel* 'metélt' < *vermicelli*. A leveszöldséget lengyelül máig *włoszczyzna*-nak tkp. 'olasz dolog' (vö. *włoski* 'olasz') nevezik.

A lengyelben a szókincs bővülésének leggyakoribb módja a szláv nyelvek adottságainak megfelelően a szóképzés pl. *myjnia* 'autómosó' < *myć* 'mosni', *zimowisko* 'téli üdülőhely' < *zima* 'tél' *uzdrowisko* 'gyógyüdülő' < *uzdrowić* 'egészségessé tesz'. Az egyéb eszközök közt gyakori az összetétel, különösen a tudományos-technikai kifejezések terén, pl. *gwaroznawstwo* 'nyelvjáráskutatás' < *gwara* 'nyelvjárás' + *znawstwo* 'ismeret' *wodociąg* 'vízvezeték' < *wod-* 'víz' + *ciąg* 'vezeték'. Az ilyen összetételek legtöbbször német tükörfordítás vö. *wodociąg* = *Wasserleitung* (persze azért jegyezzük meg, hogy mindezek a latin *aquae ductus* szóra vezethetők vissza).

A lengyel nyelv tudományos kiműveléséről

A lengyel nyelv tudományos kiművelése a lengyel nemzetközi többnyelvű szótárak (pl. Murmelius 1526, Calepinus 1574) lengyel anyagát figyelmen kívül hagyva bizonyos Bartolomeusz Bydgoszczy szótárával veszi kezdetét 1532-ben. Grzegorz Knapski 1634-ben megjelent lengyel–latin–görög szótára már normatív törekvést tartalmaz. A modern irodalmi

nyelv első lexikális megalapozója a részben nyelvtörténeti jellegű hatkötetes *Słownik Języka Polskiego* Samuel B. Linde összeállításában (1807–1814). Ez a nemzetközi vonatkozásban is méltán kiemelkedő jelentőségűnek nevezhető mű szolgált Jungmann cseh szótárának mintájául. A Linde-féle szótár a múlt században több értelmező szótár is követte, míg 1958–1969 közt Witold Doroszewskinek, a Varsói Egyetem nyelvész professzorának főszerkesztői vezetése alatt 11 kötetben adták ki a nagy akadémiai szótárt. Az első lengyel nyelvtan 1773–1783-ban jelent meg Onufry Kopczyński tollából. Az egyéb nyelvtudományi kutatások terén Jan Rozwadowski (1867–1935), *Język polski i jego historia* (1915), Kazimierz Nitsch (1874–1958), Jan Łoś (1871–1928), Tadeusz Lehr-Splawiński (1891–1965) nyelvtörténeti, Kazimierz Nitsch, Stanisław Szober (1879–1938), Józef Bubak (1934–1999) és Stanisław Urbańczyk (1919–) nyelvjáráskutatási, névtani és egyéb nyelvészeti tevékenysége kiemelkedő. Meg kell említeni itt még a kiváló nyelvész, Jan Karłowicz (1836–1903) nevét is, aki a lengyel nyelvjárássok szótárának (*Słownik gwar polskich*) szerzője. Talán kevesen tudják róla, hogy nemcsak mint nyelvész de mint muzsikusként is kiváló volt: mesterien kezelte a csellót. De a lengyel nyelv tudományos feldolgozásában is jelentős volt az általános nyelvtudomány egyik kitűnősége, Jan Baudouin de Courtenay (1845–1929). Ő az ún. kazanyi nyelvészeti iskola alapítója, aki apai ágon francia eredetű családból származott. Jan Baudouin de Courtenay 1875–1883 között volt a Kazanyi Cári Egyetem nyelvtudományi tanszékének professzora, majd 1883-tól tanítványa és később munkatársa, Mikołaj Kruszewski töltötte be ezt a hivatalt.

A lengyel hangzásában erősen különbözik az összes többi szláv nyelvtől, főként a gyakori *sz, s, zs* és az ún. "selypes réshangok", továbbá az orrhangú magánhangzók folytán. Írott szövegekben ugyancsak a fenti hangok betűjelei révén: *sz, cz, ś, ź, ż, ń, ę, q, ł, rz, w* különböztethető meg. A lengyel nyelv részben hangrendszerbeli eltérései, részben szókincsének, főként az alapszókinccset meghaladó, azon túlmutató rétegeinek különbsége miatt csak kevésbé érthető a többi szláv nyelvek beszélői számára. Még a csehhez és a szlovákhhoz viszonyítva sincs meg a gyakorlati kölcsönös érthetőség magasabb foka. Viszont a fehér orosz és az ukrán néppel való évszázados kapcsolatok következtében e nyelvek valamivel könnyebben érthetők a lengyelek számára.

Ismeretek a lengyel lexikográfia történetéből

A lengyel nyelv tudományos kiművelésében komoly, mondhatni meghatározó szerep jut a szótáraknak. A szótárak persze rendeltetésük és az általuk közölt információk bemutatásának / elrendezésének módja szerint különbözőképpen csoportosíthatók. Mindenekelőtt meg kell különböztetnünk az ún. enciklopédikus szótáraktól vagy enciklopédiáktól az értelmező szótárakat, hiszen az előbbieket esetében a cél a nyelven kívüli fogalmak magyarázata, illetve definiálása, nem pedig egy adott kifejezés jelentéskörének a leírása. A szótárak lehetnek egy-, két-, vagy többnyelvűek, általánosak vagy speciálisak. Egy általános, egynyelvű értelmező szótár feladata az, hogy egy adott nyelv lexikonáról lehetőség szerint teljes képet nyújtson. (Ide sorolható például a Witold Doroszewski szerkesztésében megjelent, tizenegy kötetes *Słownik języka polskiego* ('A lengyel nyelv szótára'), amelyről később még részletesen is szó lesz.) A speciális szótárak körébe tartozik ugyanakkor minden olyan szótár, amelynek feladata, hogy a nyelv szókinccsének egy bizonyos rétegét dolgozza fel. Ezek az ún. szakszótárak. Ilyen lehet például egy műszaki, jogi vagy pénzügyi szótár, de idetartoznak a tájnyelvi, vagy a szlengszótárak, illetve az egy költő / író nyelvhasználatát feldolgozó szótárak is (lengyel vonatkozásban vö. pl. *Słownik Adama Mickiewicza*. 'Adam Mickiewicz szótár') A tájnyelvi vagy

nyelvjárási szótárak azután kiterjedhetnek egy adott nyelv egészére, de korlátozódhatnak csupán annak a tájnyelvi vagy nyelvjárási szókincsnek a bemutatására is, amely nem képezi az irodalmi nyelv részét. Az ún. monografikus nyelvjárási szótárak egy nyelvjárást, (sokszor egy kisebb településen pl. egy adott faluban beszélt nyelvjárást) írnak le.

A speciális szótárak közé sorolhatók még az egy adott nyelv rokonértelmű szavait ismertető ún. szinonima-, vagy épp az egymással ellentétes lexikai egységeit számba vevő ún. antonima-szótárak. Idetartoznak továbbá a nyelv frazeológiáját, frazeológiai egységeit bemutató ún. frazeológiai szótárak (vö. Stanisław Skorupka *Słownik frazeologiczny języka polskiego* 'A lengyel nyelv frazeológiájának szótára'), de az idegen szavak és kifejezések, sőt a rövidítések jelentését ismertető, valamint a földrajzi neveket leíró szótárak is. A speciális szótárak között külön csoportot alkotnak a pedagógiai szótárak. Ezek közé sorolandók a kiejtési (ortofonikus), a nyelvhelyességi (ortoepikus) és a helyesírási (ortográfiai) szótárak. Szintén a speciális szótárak egy típusát alkotják azok a diakrón szótárak, amelyek az adott nyelv egy történeti korszakának a szókincsét dolgozzák fel. Ennek lehet kiváló példája a Stanisław Urbańczyk szerkesztésében megjelent *Słownik staropolski* ('Ólengyel szótár'), de idetartoznak végső soron az etimológiai szótárak is.

A szótárak a bennük szereplő kifejezéseket általában alfabetikus sorrendben közlik. A tematikus elrendezésre is akad azonban példa. Hogy csak egy ilyen említsünk, tematikus sorrendet követ például M. Kucala *Słownik porównawczy trzech wsi małopolskich* ('Három kislengyelországi falu nyelvének összehasonlító szótára') című műve. A közölt anyag elrendezésének módja tekintetében különleges helyet foglalnak el a szóvégmutato (ún. a tergo) szótárak, amelyek a kifejezéseket ábécé sorrendben közlik ugyan, de mindig az adott szó utolsó betűjét véve alapul, ahogy ezt R. Grzegorzczkowa és J. Puzynina *Indeks a tergo do Słownika języka polskiego pod. red. Witolda Doroszewskiego* ('A Witold Doroszewski szerkesztésében megjelent "Lengyel nyelv szótárának" szóvégmutato indexe') című munkájában is tapasztaljuk.

A jelen fejezet arra vállalkozik, hogy a lengyel szótárirodalmat történeti fejlődésében bemutatva, arról lehetőség szerint átfogó képet nyújtson. A lengyel lexikográfiát feldolgozzuk tehát a kezdetektől napjainkig, a glosszáktól kiindulva, a két- és többnyelvű szótárakon át egészen az egynyelvű értelmező szótárakig, majd rátérve a fentebb már röviden ismertetett különböző speciális szótárakra. Az egyes szótárak bemutatásánál természetesen nagyobb terjedelemben szólunk majd a lengyel szótárirodalomban mérföldkönek számító, meghatározó jellegű művekről, míg a kevésbé fajsúlyos munkáknak értelemszerűen kevesebb teret szentelünk. Azt, hogy az adott nyelv szótárirodalmában való biztos eligazodás a filosz számára mennyire fontos, valamint, hogy ennek a képességnek a kiművelése a filológus- képzésben milyen meghatározó jelentőségű, aligha szükséges bővebben bizonygatni.

Kezdjük mindjárt a glosszákkal. Ezek a középkorban keletkezett egyszerű szószedetek tekinthetők a későbbi szótárak előfutárainak. Többnyire a latin nyelvet tanulók praktikus igényeit elégítették ki. Legtöbbször kizárólag latin nyelvű magyarázatokat és példákat tartalmaztak. Az egyes latin szavak népnyelvi (tehát a jelen esetben lengyel megfelelőit) ezekben a glosszáokban csak ritkán adták meg. A kezdetleges latin szószedetek (le. *słowniczi staropolskie* 'ólengyel szótáracska') egy külön csoportját képezik az ún. *mamotreptek* vagy *mamotrekttek*. Ezek olyan, a Bibliához írt latin nyelvű szószedetek voltak, amelyek a nehezebben érthető szavakat az adott szónak a szövegben való előfordulása sorrendjében közölték. Idővel a latin szavak mellett egyre gyakrabban tüntették fel azok lengyel megfelelőit is. A középkorból összesen két ilyen latin - lengyel mamotrektet ismerünk. Az egyik az ún. *mamotrekt kaliski*, amely 1471-ből származik, a másik pedig a *mamotrekt lubiński*, amely pedig néhány évvel később keletkezhetett. A tudósok

úgy vélik, hogy mindkettőt krakkói diákok állították össze, akik professzoraik szentírásmagyarázatait jegyezték le ily módon. Mindez azonban korántsem tekinthető teljes mértékben bizonyítottnak, hiszen - mivel a szóban forgó mamotrektek erős cseh hatásról tanúskodnak - lehetséges, hogy csupán a megfelelő latin-cseh szószedetek lengyel nyelvű átdolgozásaival állunk szemben. Az azonban biztos állítható, hogy a mamotrektek nyelvészeti szempontból történő feldolgozása és kiértékelése sokáig váratott magára. A művek kritikai kiadását (egyben kommentárokkal is ellátva) csak 1977-ben végezte el W. Żukowska-Górecka. A lengyel glosszákat később V. Kyas egészítette ki a cseh nyelvű glosszákból származó nyelvi adatokkal.

A biblia olvasását / értelmezését segítő szószedeteken kívül más középkori latin-lengyel szógyűjtemények is ismertek. Ezeket *granarium*oknak (le. *granariusze*), *rosarium*oknak (le. *rozariusze*) vagy *vokabularium*oknak (le. *wokabularze*) nevezzük. Fő jellemzőjük, hogy a lengyel megfelelők mindig az adott latin kifejezések alatt szerepelnek. A fentiekben kívül ismerünk még olyan rövid szószedeteket is, amelyek egy adott tudományág vagy szakma (pl. jog, orvostudomány, botanika) korabeli szakszókincs-anyagát dolgozták fel. Ezek tehát joggal tekinthetők a mai szakszótárak őseinek. Az egyik legrégebbiről ismert ilyen latin-lengyel szószedet az ún. *slowniczek trydencki* 'tridenti szótáracska', amely feltehetően 1424 körül keletkezett és jogi, illetve a lovagi élettel kapcsolatos szavakat, kifejezéseket tartalmaz. Ismerjük egy 1455-ből származó, rímbe szedett szótár néhány sorát is: "*favilla przyzna, annona jarzyna / pedica spar, gvera svar / certamen tloka, masus wloka*". Mindez arra mutat, hogy léteztek ún. mnemotechnikus, a latin szavak emlékezetbe való bevésését segítő, iskolai szótárak is. A fentebb említett szótárak / szószedetek közül több másolatban is megőrződött, ami arra enged következtetni, hogy ezek egyike-másika az adott korban meglehetősen elterjedt volt. A XV. század végéről - az itt felsoroltakon kívül - más latin - lengyel szószedetet nem ismerünk.

Rátérve most a többnyelvű szótárakra és időrendi sorrendben haladva, első helyen a holland származású humanista, filológus: Myrmeling, lengyelesen: Jan Murmeliusz (1479-1527) *Adagia et sententiae Latino-Germanicae seu Pappus puerorum* 1517-ben keletkezett művét szükséges megemlíteni, amelyet átdolgozásban, némileg más címen (*Dictionarius Murmelii variarum rerum ... cum Germanica atque Polonica interpretatione*) 1526-ban Krakkóban is kiadták, s amely 1628-ig még számos kiadást ért meg. Ez a legrégebbi, nyomtatott formában napvilágot látott szótár, amely lengyel kifejezéseket is tartalmaz. Murmeliusz munkája a szóanyag tematikus elrendezésben közli, a kötet végén a latin kifejezések indexe szerepel. Az említett mű lengyel nyelvű anyagának elkészítésében közreműködő személyek nevét nem ismerjük. A sziléziai Lwówekből származó kortárs, Franciszek Mymer *Dictionarium trium linguarum...* című szótárának a latinon és a lengyelen kívül német nyelvű része is van. A szóanyag elrendezése itt is tematikus, akárcsak Murmeliusz két évvel korábbi művében. Mymer egy cseh nyelvű, 1513-ban Bécsben kiadott szótár alapján dolgozott, innen való a számos bohemizmus, amelyeket a szerző igyekezett "lengyeles formába öltöztetni". Ide kívánczik az a megjegyzés, hogy a lengyel királyi udvarban vagy úgy a XV. századig egyfajta "bohemizált lengyel nyelven" beszéltek. Már a *Bogurodzica*, – amely úgy a XIII-XIV. század környékéről származik – is tartalmaz cseh elemeket. Jan Długosz (1415–1480), a lengyel krónikás szerint ezt a dalt énekelték a lengyelek már a nevezetes grunwaldi csata előtt is, és ez volt a Jagellók koronázási himnusza is. Így módon tehát párhuzamba állítható a lengyel *Bogurodzica* a magyar *Boldogasszony Anyánk* című vallásos népénekekkel is, mely évszázadokon át egyfajta himnuszként is funkcionált.

Visszatérve Mymerre, az ő szótárát 1528 után még kétszer adták ki, 1541-ben és 1592-ben. 1532-ből való a négy nyelvű (latin-olasz-lengyel-német) *Wokabularz nowy*. Ezt előzi meg egy évvel Jan Cervus Tucholczyk terjedelmes jogi szótára, melyet a XVI. század folyamán többször is újra nyomtak. Szintén a lengyel anyagot (is) tartalmazó, többnyelvű szótárakhoz sorolandó Calepinus, lengyelesen: Calepin, Ambroży, *Dictionarium decem linguarum ...* című, 1585-ből származó műve.

A lengyel szótáriróadalom első, igazi úttörője azonban egy cisztercita szerzetes, bizonyos Bartolomiej z Bydgoszczy (világi nevén Stanisław), akinek két szótára a lengyel lexikográfia tudományos értelemben vett kezdetét jelenti. Bartolomiej az elsővel 1532-ben készült el. Ez az igen terjedelmes, mintegy 4272 lexikai egységet tartalmazó szótár azonban évszázadokon át kéziratban maradt. Csak 1900-ban adta ki felfedezője, bizonyos B. Erzepki. A szótár tulajdonképpen egyes korábbi szószedetekből (Murmeliusz, Mymer, Tucholczyk) építkező kompiláció, amelyet Bartolomiej egészített ki további szavakkal. Arra azonban, hogy az első, 1532-ben készített szótár milyen mértékben tekinthető Bartolomiej egyéni munkájának, nem adható biztos válasz. A második szószedet valójában nem más, mint Jan Reuchlin 1488-ból származó, *Vocabularius breviliquus* című szótárának a margójára írt lengyel szavak / kifejezések gyűjteménye. Ebben azonban több lengyel szóval találkozunk, mint az előző, 1532-ben készült műben. Mindkét szótárról elmondható, hogy számos északlengyel nyelvjárási elemet tartalmaz, ami arra mutat, hogy a szerző erről a nyelvterületről származott.

E helyen szükséges még kitérnünk a tanulmányait Wittembergában és Strasbourgban végzett Dasypodius-tanítványra, Jan Mączyńskire és annak művére. Mączyński, aki a korabeli Európa több városában is megfordult, 1546-ban Zürichben fejezte be latin-lengyel szótárát, amelyet *Lexicon Latino-Polonicum* címen 1564-ben adott ki Königsbergben, Albrecht, porosz herceg támogatásával. A korrektori munkákat bizonyos Hieronim Małecki végezte, aki - tegyük hozzá - nem állt hivatása magaslatán. Jan Mączyński szótára felülmúlta az adott korban Lengyelországban forgalomban lévő szótárakat, ugyanakkor nem tekinthető teljes mértékben reneszánsz műnek, mivel nem szakított mereven a középkori hagyománnyal. A szavak nem tisztán alfabetikus sorrendben következnek, hiszen Mączyński a származékszavakat, illetve az igék előképzős változatait egy, általa alapszónak tekintett lexikai egység alatt tünteti fel. Mindez jelentős mértékben megnehezíti egy adott szó visszakeresését. Mączyński szótára mintegy 20700 lengyel szócikket tartalmaz. Kiindulási pontként a latin kifejezések szolgálnak, amelyek pontos lengyel megfelelőit a szerzőnek ugyanakkor nem mindig sikerült megtalálnia. Az ilyen esetekben a lengyel szó helyett (gyakorta hosszas) lexikai körülírást találunk. A szóanyagot túlnyomórészt a hétköznapi élet kifejezései, a köznyelvből vett elemek alkotják. A könyvet másodszor 1973-ban adta ki változatlan formában R. Olesch. A szótárban szereplő lengyel szavak indexe azonban már évekkal 1973 előtt megjelent W. Kuraszkiewicz gondozásában. Bár Mączyński műve az ólengyel nyelv és kultúra igen értékes forrásanyaga, azt mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy Knapiusz lengyel-latin-görög szótára szakmai tekintetben messze felülmúlta az előbb említett művet. Talán ez is oka volt annak, hogy a Mączyński-féle szótár viszonylag korán feledésbe merült.

A lengyel szótáriróadalom korai korszakának másik, meghatározó jelentőségű műve Grzegorz Knapiusz (lengyelesen Knapski) (1564 körül - 1639) jezsuita szerzetes tollából való. Knapiusz a jezsuitáknál Varsóban majd Pułtusban és Kaliszban alapos nyelvi / nyelvészeti képzést kapott, megtanult többek között ógörögül, elmélyedt a retorika és a mondattan tudományában. Lengyel - latin - görög szótárán Krakkóban dolgozott, ahol 1616-tól kezdődően élt. 1621-ben adta ki háromkötetes művének első darabját *Thesaurus Polono-Latino-Graecus in tres tomos divisus* címen. A második kötet *Thesauri ... tomus secundus Latino-Polonicus* 1626-

ben jelent meg. Ezt követte a munka 1632-ben napvilágot látott harmadik, s egyben a sorozatot lezáró kötete, amely a *Thesauri ... tomus tertius, continens adagia Polonica selecta et sententias morales ac dicteria faceta, honesta ...* címet viselte. A lengyel lexikográfia számára a legértékesebb a szótársorozat első kötete, amelyet 1643-ban adtak ki újra. Az első kötet rövidített változata több mint 30 kiadást ért meg *Synonyma seu Dictionarium Polono-Latinum* címen. A második kötetet tizenötször adták ki, míg a harmadik kötet rövidített változata *Idiotismi Polonici* címen összesen 20 alkalommal jelent meg. Ezek a kiadások XVII. és a XVIII. sz.-ból valók és elsősorban oktatási céllal készültek. Knapiusz szótára a lengyel szavak és kifejezések közül elsősorban az általa irodalminak ítélteteket közölte, elhagyta viszont azokat, amelyek szerinte nem feleltek meg e követelménynek. Szótára tehát - amelyet számos, a nyelvhelyességre vonatkozó megjegyzéssel látott el - normatív törekvést is tartalmaz. Knapiusz műve a lengyel nyelv aranykorának igen értékes forrása, amely kétségtelenül nagy hatással volt a későbbi munkákra, és természetesen a lengyel irodalmi nyelv kialakulására is.

Knapiusz művén alapult *Kazimierz Szyrwidnek*, a XVII. sz. második feléből származó latin-litván-lengyel szótára is. Knapiusz szótára persze nem csak alapműként szolgált a későbbi szótárak számára, de – ahogy az *Maćczyński* szótárának esetében is történt – több korábbi, jelentősnek nevezhető művet maga mögé utasított szakmai színvonal tekintetében. Ez lett a sorsa *Mikołaj Wolckmar* latin-német-lengyel-görög, 1596-ban Gdańskban megjelent *Dictionarium quadrilingue. Pars 1. Latino-Germanico-Polonico-Graeca. Pars 2. Polonico-Latina. Pars 3. Germanico-Latina* című szótárának, akárcsak *Piotr Dasypodius* (*Rauchfuss*) (*Dasypodius catholicus, hoc est Dictionarium Latino-Germanico-Polonicum, Germanico-Latinum et Polono-Latino-Germanicum* című, Gdańskban 1642-ben kiadott művének is. Ebben az időszakban több kisebb, gyakorlati céllal készült szótár is napvilágot látott *Świdnicában*, *Brzegben*, *Königsbergben* és *Rigában*, amelyek azonban nem voltak jelentősek s viszonylag rövid idő alatt elfelejtődtek.

Feledésbe merült azonban a Franciaországból származó *Danet* apát francia - lengyel - latin *JMci X. Daneta opata francuski, łaciński i polski... Obfitujący w najlepsze sposoby mówienia z obserwacjami krytyki i gramatyki w każdym z tych trzech języków* ('A legjobb kifejezésekben bővelkedő, kritikai és grammatikai megjegyzésekkel ellátott francia - latin és latin nagyszótár') című jelentős műve is, amelynek első kötetét 1743-ban, a másodikat pedig 1745-ben adták ki. *Franciszek Kola* lengyel piarista szerzetes *Danet* szótárának francia szócikkeit további lengyel megfelelőikkel gazdagította, közöttük számos olyannal, amit Knapiusz szótára még nem ismert.

Ezt követően újabb többnyelvű szótár csak 1764-ben jelent meg *Lipcsében* *Nowy dykcjonarz, to jest Mownik polsko-francusko-niemiecki* ('Új szótár, azaz lengyel-francia-német társalgás') címen, *Nikolaus Abraham Trotz* (lengyelesen *Michał Abraham Troc*) tollából. Ez a mű részben szintén Knapiusz szótárára támaszkodott. Az, hogy a *Trotz* többnyelvű szótárának nem elhanyagolható részét a francia nyelvű szócikkek alkotják a francia nyelvnek *Trotz* korában betöltött kiemelkedő szerepével (vö. *Alamodezeit*) magyarázható.

A mai lengyel irodalmi nyelv lexikális megalapozója *Samuel Bogumił Linde* (1771-1847), akinek hatkötetes, 1807-1814 között *Varsóban* megjelent *Słownik języka polskiego* ('A lengyel nyelv szótára') című monumentális műve a lengyel szótáriródalom tudományos értelemben vett kezdetét is jelenti egyben. *Linde* szótára a legutóbbi időig a XVI-XVIII. századi lengyel nyelvállapot felbecsülhetetlen értékű forrásának számított. Értékét nemcsak az adja, hogy az addigi szótárak közül a legterjedelmesebb, hanem az is, hogy *Kochanowski*tól kezdve számos ólengyel szerzőtől közöl idézeteket, s az adott szótágabb szövegkörnyezetben elhelyezve, a

jelentést a kontextus alapján igyekeznek meghatározni/ pontosítani. Egy szócikk általános felépítése (a *reka* 'kéz' szó példáját alapul véve) következő: a címszót a nemének megjelölése követi, majd a függő esetek formáinak az ismertetése (gyakran a belőle képzett kicsinyítő formák is megjelennek), ezután az adott szó más szláv nyelvi megfelelői vannak felsorolva. A címszó német megfelelője után találjuk azokat az irodalmi idézeteket/ kifejezéseket, amelyekben a szó vagy a belőle képzett melléknév előfordul. Az idézetek gyakran a megfelelő német, latin, orosz, szlovák stb. kifejezésekkel is kiegészülnek.

Újabban Linde szótárát számos kritika érte amiatt, hogy egyes idézett passzusokat önkényesen lerövidített úgy, hogy erről nem adott tájékoztatást a szótár használói számára. Többen kifogásolták azt is, hogy Linde az idézeteket nem az első kiadásban szereplő, eredeti formában közölte, hanem későbbi kiadásokat használt fel, amelyek sok esetben tartalmaztak a korabeli kiadók által eszközölt apróbb változtatásokat / korrekciókat az eredeti művekhez képest.

A szerző széleskörű filológiai ismereteiben, valamint kiterjedt tudományos kapcsolataiban láthatjuk az okát annak, hogy az illető lengyel szó mellett, annak más szláv nyelvű megfelelői is gyakran szerepelnek. A mű tehát méltán nevezhető akár a szláv nyelvek első, igazi, összehasonlító szótárának. Fontos még megjegyezni, hogy Linde szótára szolgált mintául Jungmann későbbi, cseh szótárához is.

A szótár keletkezésének korában divatos, a héber nyelvet az emberiség legősibb nyelvének, "minden emberi nyelv anyjának" tartó nézetek adnak magyarázatot arra, hogy Linde, – aki többek között orientalistikai tanulmányokat folytatott és az óhéber nyelvet is behatóan tanulmányozta – miért tüntetett fel gyakorta héber szavakat szócikkeiben, a lengyel szóalakok magyarázatánál. Ezek az óhéber alapuló etimológiai fejtegetések a szótár leggyengébb részei.

Linde nagyszótárát – amely szakmai színvonal, kidolgozottság, terjedelem és metodológiai következetesség tekintetében maga mögé utasította az akkor forgalomban lévő, hasonló indíttatású lexikográfiai munkákat – a korabeli nyelvész-társadalom kedvezően fogadta. A lengyel nyelv nagyszótárának elkészítéséért Linde nemesi címet, valamint 1816-ban arany medált kapott a hálás honfitársaktól. A szótárát 1854-ben Ilyvóban (Lemberg, ma Lviv) néhány apróbb változtatással újra kiadták. Ez lett az alapja a későbbi, 1951-es ofszet nyomással készült, változatlan kiadásnak is. A Linde-féle szótárral mondhatni egy időben, 1806-ban látott napvilágot J. S. Brandtkie lengyel-német szótára (*Słownik dokładny języka polskiego i niemieckiego* 'A lengyel és a német nyelv pontos szótára') Boroszlóban (Wrocław). Ezt követte jó néhány évvel később, K. C. Mrongowiusz evangélikus prédikátor lengyel-német szótárának (*Dokładny słownik polsko-niemiecki* 1835 'Lengyel - német pontos szótár') megjelenése. Ez utóbbi szótár érdekessége, hogy a szerző néhány regionalizmust is felvett a szóanyagba. Mindkét fenti szótárról elmondható azonban, hogy nem érték el Linde művének színvonalát, s tulajdonképpen ez a megállapítás érvényes az összes XIX. sz.-ban megjelent lexikográfiai munkára.

Linde műve máig értékes, pótolhatatlan forrása a XVI-XVIII. századi lengyel szókincsnek. A mű szóvégmutato indexe 1965-ben jelent meg Doroszewski szerkesztésében (Grzegorzczkova - Kurzowa - Puzynina 1965). A hatkötetes nagyszótárát a XIX. században még több kisebb értelmező szótár megjelenése követte, amelyek azonban szakmai színvonalukat tekintve messze elmaradtak Linde művétől, s hatásuk is csupán marginálisnak nevezhető. Az egyetlen jelentősebb mű M. Orgelbrand kétkötetes *Słownik języka polskiego* ('A lengyel nyelv szótára') másik nevén *Słownik wileński* ('Vilnói szótár') c. 1861-ben, Vilnóban (ma Vilnius) megjelent munkája, amely jelentős mértékben támaszkodik a Linde- szótár anyagára.

S itt korszakhatárhoz érkeztünk: a következő jelentős mű, a nyolckötetes *Słownik języka polskiego* ('A lengyel nyelv szótára'), másik nevén *Słownik warszawski* ('Varsói szótár') az 1900-

tól 1927-ig terjedő időszakban, tehát már a XX. sz.-ban jelenik meg J. Karłowicz, A. A. Kryński és W. Niedźwiedzki társszerzőségében. Ez a nagyszótár összesen mintegy 280000 szócikket tartalmaz. Ezt az igen terjedelmes szóanyagot többségükben XVI-XIX. sz.-i kifejezések alkotják, de található benne nem túl nagy számú, XV. sz.-i kéziratokból vett szó is, csakúgy mint nyelvjárási szavak, szlengszavak, valamint szakkifejezések. A szótár etimológiákat is közöl, amelyek azonban nem minden esetben helyesek. Az ún. *Słownik warszawski* egyik fő hiányossága, hogy nem mindig adja meg az idézetek pontos helyét, sőt gyakran előfordul az is, hogy az adott szó dokumentációjának paraméterei teljesen hiányoznak. Szintén nem helyeselhető, hogy egy adott szó fonológiai variánsait a szótár külön szócikkekben tárgyalja. 1916-ban jelenik meg M. Arct 70000 szócikket tartalmazó *Słownik ilustrowany języka polskiego* 'A lengyel nyelv képes szótára' című műve, amely a lengyel szótárirodalom következő jelentős állomása. Arct 1939-ben *Podręczny słownik języka polskiego* 'A lengyel nyelv kéziszótára' címen újabb szótárral jelentkezik, amelyet változatlan formában 1957-ben adnak ki újra.

A második világháború utáni lengyel lexikográfia legnagyobb teljesítménye, s ezért joggal jelentős mérföldkönek nevezhető műve a Witold Doroszewski professzor szerkesztésében 1958 és 1969 között kiadott, tizenegy kötetes *Słownik języka polskiego* 'A lengyel nyelv szótára'. A szótár, amely a XIX-XX. sz., valamint a XVIII. sz. második felének lengyel szókinccsanyagát dolgozza fel, összesen mintegy 125000 szócikket tartalmaz, közöttük számos szakkifejezést is. A szócikkek gazdagon el vannak látva idézetekkel. A címszavak mellett található megjegyzések hűen tájékoztatnak az adott lexikai egység szófaji, regionális, illetve szaknyelvi hovatartozásáról, időrendi besorolásáról és stilisztikai értékéről / színezetéről. A Doroszewski-szótár ma is az elmúlt kétszáz év irodalmi lengyel szókinccsének felbecsülhetetlen kincsestára. Használatát a nyelvészek számára nagyban megkönnyíti a szótár R. Grzegorzczkowa és J. Puzynina által összeállított szóvégműtatója (Grzegorzczkowa - Puzynina 1973).

A Doroszewski-szótár hatása is igen jelentősnek mondható, hiszen ennek az alapján állították össze a S. Skorupka - H. Auderska - Z. Łempicka tásszerkesztőségében megjelent *Mały Słownik języka polskiego* ('A lengyel nyelv kisszótára') című kéziszótárt, mely mintegy 35000 kifejezést tartalmaz. Doroszewski nagyszótárát veszi alapul - újabb lexikai anyagot is hozzátéve - Mieczysław Szymczak *Słownik języka polskiego* 'A lengyel nyelv szótára' című háromkötetes munkája, amely az 1978-tól 1981-ig terjedő időszakban jelenik meg. Ma ez az egyik legismertebb, legtöbbször használt lengyel értelmező szótár. Ennek a műnek létezik rövidített, egykötetes változata is (*Mały Słownik Języka Polskiego* 'A lengyel nyelv kisszótára'), amely E. Sobol szerkesztésében jelent meg Varsóban, a Wydawnictwo Naukowe PWN gondozásában, 1995-ben. Ugyancsak E. Sobol szerkesztette azt a kiegészítést (Suplement), amely a háromkötetes szótár mellékleteként jelent meg Varsóban (szintén a PWN kiadásában), s amelyhez Zygmunt Saloni írt előszót (Sobol 1993). A háromkötetes szótárnak erről a kiegészítő kötetéről megjelenése után nem sokkal egyébiránt a *Polityka* c. hetilap is beszámolt *Nowy Słownik Języka Polskiego* 'A lengyel nyelv új szótára' címen, rövid válogatást közölve a szóanyagból. Ebben 95 olyan újabban képzett szót találunk, amelyet a Szymczak-féle szótár még nem jegyez. E. Sobol, akinek neve több lexikográfiai kiadvány (társ)szerkesztőjeként is feltűnik, ismerős lehet azonban úgy is, mint az 1999-ben megjelent *Ilustrowany słownik języka polskiego* ('A lengyel nyelv képes szótára') főszerkesztője. Ez a frissnek nevezhető munka szintén Szymczak szótárát veszi alapul, s 1160 oldalon mintegy 40 000 címszót és 1800 hozzájuk kötődő színes illusztrációt tartalmaz. A szócikkek kidolgozását Anna Kłosińska, Aleksandra Kubiak-Sokół, Katarzyna Sobolewska és Lidia Wiśniakowska végezték. Az *Ilustrowany słownik języka polskiego* szakmai szempontú ellenőrzése Andrzej Markowski professzor nevéhez fűződik. Sobol

egyébként részt vett a *Słowniki Portal PWN* c. CD-Rom 2003-as és 2004-es verziójának szerkesztői munkálataiban is. Ez a monumentális vállalkozás 4 szótárat tesz hozzáférhetővé számítógépes változatban (1, *Słownik języka polskiego*: 3 kötetben több mint 1000 jelentés, 80000 címszó, közöttük a legújabb kifejezések mint pl.: *hardware, recycling*, szakszavak, frazeologizmusok, kb. 25 000 állandósult szókapcsolat, ill. ezek szinonimái, kiejtési útmutató, ragozott szóalakok, etimológiák, példák az adott szavak használatára; 2) *Słownik wyrazów obcych* ('Idegen szavak szótára'): 30 000 kifejezés és idegen szállóigék, közöttük 2000 olyan, amely az eddigi kiadásokban nem szerepelt, az idegen szavak etimológiáját Andrzej Bańkowski professzor dolgozta ki; 3) *Słownik ortograficzny*: 125 000 szócikk, a CD verzió alapja a *Nowy słownik ortograficzny PWN 'Új helyesírási szótár PWN'* című munka; 4) *Słownik poprawnej polszczyzny* ('Lengyel nyelvhelyességi szótár'), amely a rövidítéseket külön blokkban közli.

Szymczak szótárán alapul (hiszen ezt olvassuk a belső lapon szereplő megjegyzésben) a 2003-ban Varsóban, a Wydawnictwo Naukowe PWN gondozásában megjelent *Uniwersalny Słownik języka polskiego* ('A lengyel nyelv univerzális szótára') című hatkötetes (1 a-g, 2. h-n, 3. o-a, 4. r-v, 5. w-ż, 6. indeks a tergo) mű is. A szótár szerkesztője Stanisław Dubisz professzor volt, helyettes szerkesztőként itt is Elżbieta Sobol neve szerepel. Az *Uniwersalny słownik...* kiemelkedő szakmai színvonalára már a bírálók neve (a teljesség igénye nélkül: dr. hab. Mirosław Bańko, prof. Andrzej Markowski, prof. Jan Miodek, prof. Jerzy Podracki) is garancia. Megjegyzendő, hogy a szótárat a Lengyel Tudományos Akadémia Elnökségének Lengyel Nyelvi Tanácsa is elismerésben részesítette. Az *Uniwersalny Słownik...* nem kizárólag a lengyel nyelvet anyanyelvi szinten bírók számára lehet hasznos segítség, mivel a szótár figyelembe veszi a nyelvismeret különböző szintjeit, így haszonnal forgatható akár középfeladók szinten is.

Fontos információ továbbá, hogy a szerzők a szóanyag feldolgozásánál a PWN számítógépes Lengyel Nyelvi Korpuszára is támaszkodtak. A varsói PWN kiadó (amely lengyel nyelvterületen élenjár a szótárak kiadásában) sajátos kisszótár-sorozatot indított, főként a tanulók (felsőbb osztályos általános iskolások / szakközépiskolások / gimnazisták) igényeire gondolva, amely a *Słowniki "Z Krukiem"* nevet viseli. Megtalálható ezek között a rövidítések szótára (J. Podracki *Słownik skrótów i skrótówców*), a lengyel köznyelv szótára (J. Anusiewicz, J. Skawiński *Słownik polszczyzny potocznej*), a problémás kifejezések szótára (M. Bańko, M. Krajewska *Słownik wyrazów kłopotliwych*), a lengyel interpunkciós szótár (J. Podracki *Słownik interpunkcyjny języka polskiego z zasadami przestankowania*), a lengyel helyesírási szótár (Z. Saloni, T. Wróblewska, K. Szafran *Ortograficzny słownik ucznia*), a lengyel káromkodások és vulgarizmusok szótára (M. Grochowski, *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*), a lengyel frazeológiai szótár (St. Bąba, G. Dziamska, J. Liberek, *Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego*), a lengyel szinonimaszótár (Z. Kurzowa *Słownik synonimów polskich*), a lengyel nyelv kéziszótára (E. Sobol *Podręczny słownik języka polskiego*), a lengyel nyelvhelyességi szótár (A. Markowski *Praktyczny słownik poprawnej polszczyzny. Nie tylko dla młodzieży*), a lengyel eufemizmusok szótára (A. Dąbrowska *Słownik eufemizmów polskich czyli w rzeczy mocno, w sposobie łagodnie*), a lengyel tulajdonnevek szótára (J. Grzenia *Słownik nazw własnych*). Az itt felsorolt szótárakról a kiadó a www.pwn.com.pl internetes címen részletesen tájékoztat.

Ugyancsak a Szymczak-féle szótár igen értékes kiegészítője a kétkötetes *Słownik frazeologiczny języka polskiego* 'A lengyel nyelv frazeológiai szótára', amely Stanisław Skorupka munkája. A szótár két kötete az 1967-es, illetve az 1968-as évben jelent meg Varsóban, a második kiadásra 1988-ban került sor. Elmondható róla, hogy átfogó képet nyújt a lengyel frazeológiáról a XVIII. sz. második felétől egészen napjainkig. Minden frazeológiai egység, amely a műben szerepel, – legyen akár a szépirodalomról, akár a tudományról, akár pedig a sajtó

nyelvéből vett idézetről szó – részletesen és pontosan adatolt. Ide azonban egy kis kitérő kívánkozik. Ha kézbe vesszük Skorupka művét, és olyan, meglehetősen terjedelmes szócikkeket vizsgálunk meg mint pl. *głowa* 'fej', *ręka* 'kéz' vagy *noga* 'láb', akkor azt találjuk, hogy a szerző nemcsak a címszavakhoz kapcsolódó, a szó szűkebb értelmében vett frazeologizmusokat veszi számba, hanem állandósult, sőt laza szókapcsolatokat is közöl. (Ilyen laza szókapcsolatokat Skorupkánál majd minden szócikkben találunk.) Ez azzal magyarázható, hogy a lengyel nyelvészet a frazeologizmus fogalmát sokkal tágabban értelmezi (és persze sokkal rugalmasabban is kezeli) mint pl. az orosz ún. vinogradovi iskola. A lengyel nyelvészeti hagyomány az idiómákat három főbb csoportba sorolja:

1. szemantikai szerepű idiómák (mondatrészként funkcionálnak), pl. *Życzę sobie, żebyś nie spuszczał go z oka*. 'Azt akarom, hogy ne téveszd őt szem elől.'

2. közmondások pl. *Nie kijem go, to pałką*. 'Ha nem így, akkor úgy.'

3. pragmatikai (szituációs) idiómák (idetartoznak az udvariassági formulák, a találkozásokor / elválásokor használatos üdvözlések) pl. *Niech Pan będzie łaskaw!* 'Legyen szíves!'

Az idiómák külön csoportját alkotják az ún. konvencionalizálódott szintagmák, vagy más szóval kollokációk pl. *składać przysięgę* 'esküt tesz', *wygłaszać przemówienie* 'beszédet mond'. Mivel Skorupka szótárában szép számmal szerepelnek a fentiekhez hasonló kifejezések, a mű jogosan tekinthető egy hagyományos értelemben vett frazeológiai szótár és egy, a lengyel állandósult szókapcsolatokat is magába foglaló, ún. kapcsolódási szótár szintézisének.

Skorupka fentebb hivatkozott munkája után csak 2001-ben jelent meg Varsóban, a Wydawnictwo Naukowe PWN gondozásában úgy terjedelem, mint szakmai színvonal tekintetében jelentősnek, újabb mérföldkönek nevezhető frazeológiai szótár, nevezetesen a Stanisław Bąba - Jarosław Liberek szerzőpáros *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny* 'A mai lengyel nyelv frazeológiai szótára' című műve, amely immár a mai lengyel beszélt nyelvben előforduló, jelenleg kurrensnek számító szókapcsolatokat (pl. *radosna twórczość*, *puścić kogoś w szarpetkach*, *Mrozek by tego nie wymyślił* stb.) is jegyzi. A szótár külön értékei közé sorolható, hogy a bevezetőben a frazeologizmusnak skorupkai hagyományokon alapuló, de már differenciáltabb meghatározását adja. Ennek koncepcióját a szerzők egyike már egy korábbi munkájában tárgyalja.

S ezzel el is távolodunk a lengyel földön megjelent több- és egynyelvű értelmező szótáraktól, hiszen Skorupka és a Bąba - Liberek szerzőpáros művének rövid ismertetése már a speciális szótárak világába kalauzol minket. A speciális szótárak egy csoportját alkotják a rokon értelmű lexikai egységeket számba vevő szinonimaszótárak is, amelyek különösen az írással szakmai szinten foglalkozók számára jelenthetnek / jelentenek értékes segítséget. Az első lengyel szinonimaszótár (*Słownik synonimów polskich* 'A lengyel szinonimák szótára') 1885-ben jelent meg Krakkóban, A. Krasieński tollából. Ez mintegy 3000 szócikket tartalmaz. R. Zawiliński 1926-ban – az ugyancsak Krakkóban – kiadott *Dobór wyrazów. Słownik wyrazów bliskoznaczących i jednoznacznych* ('Kifejezésgyűjtemény. A rokon értelmű és azonos értelmű szavak szótára') című műve már jóval nagyobb anyagot tár az olvasó elé: összesen 20000 lexikai egységet közöl tematikus elrendezésben. A szinonimaszótárak közül mind szakmai színvonalát, mind pedig a feldolgozott anyag terjedelmét tekintve kiemelkedik a Stanisław Skorupka szerkesztésében napvilágot látott *Słownik wyrazów bliskoznaczących* ('A rokon értelmű szavak szótára'), amely először 1957-ben jelent meg Varsóban, majd ezt követően még számos kiadást megért (7. kiadás: 1972 Varsó). A szótár vagy 30000 kifejezést tartalmaz, amelyeket összesen 3000 alapszó alá besorolva ad közre ábécé sorrendben. A szótárhoz ezenkívül hozzátartozik egy alfabetikus index is, amelyben megtalálható a szótárban szereplő minden egyes kifejezés.

A speciális szótárak egy külön csoportját alkotják továbbá a lengyel szókészlet idegen elemeit számba vevő, azok jelentését és eredetét leíró, idegen szavak szótárai is. Lengyelországban kettő ilyen jelentősebb munka készült. Az egyik a Władysław Kopaliński neve által jegyzett *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych* ('Az idegen szavak és kifejezések szótára') című munka, amelyet a varsói Wiedza Powszechna kiadó jelentetett meg 1967-ben, a másik pedig a Jan Tokarski szerkesztésében és a PWN kiadó gondozásában 1971-ben, Varsóban megjelent *Słownik wyrazów obcych* ('Az idegen szavak szótára'). Mindkettő jó szakmai színvonalon elkészített mű, a szócikkek részletesen informálják a használót az adott szó eredetéről és jelentéseiről.

Szintén a speciális szótárak körébe tartoznak a főként normatív és természetesen nyelvpedagógiai / -oktatási célokat szolgáló ún. ortoepikus, azaz nyelvhelyességi szótárak. Az első jelentősebbnek nevezhető ilyen szótár Stanisław Szober *Słownik ortoepiczny. Jak mówić i pisać po polsku* ('Ortoepikus szótár. Hogyan írjunk és olvassunk lengyelül') című munkája. A mű első kiadására 1937-ben került sor Varsóban, majd ezt még további 7 követte (az utolsó, tehát a nyolcadik 1971-ben immár *Słownik poprawnej polszczyzny* 'Lengyel nyelvhelyességi szótár' címen). Kidolgozottságát, hatását és a közölt anyag nagyságát tekintve a lengyel nyelvhelyességi szótárak legjelentősebbnek nevezhető képviselője a Witold Doroszewski és Halina Kurkowska szerkesztésében Varsóban 1973-ban megjelent *Słownik poprawnej polszczyzny* ('Lengyel nyelvhelyességi szótár'). Ez a szótár mintegy 27000 szót tartalmaz, valamint információt nyújt ezek helyesírásáról, normatív kiejtéséről, felépítéséről, jelentéséről, ragozásáról és lehetséges mondattani kapcsolódásairól. Ez a W. Doroszewski és H. Kurkowska neve által fémjelzett nyelvhelyességi szótár a hetvenes évek közepére szinte teljesen háttérbe szorította a korábban általánosan használt Szober-féle szótárt.

Szintén nyelvpedagógiai céllal készülnek a szavak, kifejezések, illetve a földrajzi nevek helyesírását rögzítő ún. ortográfiai szótárak. A lengyel nyelvterületen hat olyan fontosabb helyesírási szótár létezik, amelyről lexikográfiánkban feltétlenül szólnunk kell. A legutóbbi, a *Słownik ortograficzny i przepisy pisowni polskiej* 'Lengyel helyesírási szótár és a lengyel helyesírás szabályai' S. Jodłowski és W. Taszycki tollából való, összesen 13 kiadást ért meg (a mű utolsó, bővített kiadása 1990-ben, Boroszlóban /Wrocław/).

Ugyanettől a szerzőpárostól származik a *Zasady pisowni polskiej i interpunkcji ze słownikiem ortograficznym* 'A lengyel helyesírás és központozás alapelvei ortográfiai szótárral' című mű, amelyet összesen 18-szor adtak ki Boroszlóban, utoljára 1974-ben. Z. Klemensiewicz és W. Pisarek ortográfiai szótára *Ortografia polska* 'A lengyel helyesírás' két kiadást mondhat magáénak (második kiadás 1972, Krakkó). A negyedik munka: *Słownik ortograficzny języka polskiego* 'A lengyel nyelv helyesírása' pedig M. Szymczak szerkesztésében jelent meg Varsóban 1975-ben. Szintén hasznos kézikönyv a fentebb már említett, inkább tanulók számára készült Z. Saloni - T. Wróblewska és K. Szafran tollából származó, *Ortograficzny słownik ucznia* 'lengyel helyesírási szótár tanulóknak' című kisszótár. Végezetül, 2003-ban jelent meg Varsóban a PWN nagy ortográfiai szótára (*Wielki słownik ortograficzny PWN* 'A PWN nagy lengyel helyesírási szótára'), amely a helyesírási alapelveket és az interpunkciós szabályokat is tartalmazza. Ezeket Edward Polański professzor állította össze és ő a szótár főszerkesztője is. A szócikkeket (összesen 125000 szócikkről van szó) Tomasz Karpowicz, Anna Kłosińska, Danuta Kownacka, Jacek Lewinson és Katarzyna Sobolewska dolgozták ki.

Bár nem a lengyel szavak és szó szerkezetek helyesírása a tárgya, de hasonlóképpen speciális szótárnak tekintendő a Mieczysław Karaś és Maria Madejowa szerkesztésében, 1977-ben a varsói PWN kiadó által megjelentetett *Słownik wymowy polskiej* ('Lengyel kiejtési szótár')

is. Ez egy olyan munka, amely használóját a lengyel szavak normatív kiejtéséről tájékoztatja. A kiejtés az adott szó után az *Association Phonétique Internationale (IPA)* egyezményes átírási rendszerének megfelelően van megadva. Egy ilyen szótárnak a nyelvi norma kialakításában, a helyes kiejtési mintához való igazodásban igen komoly szerepe lehet / van.

A szótárak egy következő speciális csoportját alkotják a gyakorisági szótárak (*słowniki frekwencyjne*). Ezek arra vonatkozólag szolgálnak információval, hogy egy bizonyos szó milyen gyakorisággal fordul elő az adott nyelv szövegeiben. Tudnunk kell, hogy minden egyes szó gyakoriságának (frekvenciájának) mértéke az adott nyelvben statisztikailag konstans értéket mutat. A gyakorisági szótárakban a szavakat vagy: a) alfabetikus sorrendben közlik, vagy pedig: b) a legnagyobb gyakoriságot mutató lexikai egységtől indulva és a legalacsonyabb gyakoriságot mutatóhoz eljutva adják meg.

A lengyel nyelv szókincsének gyakorisági szerkezete legjobban az öt funkcionális stílus alapján készített gyakorisági listákból ismerhető meg. Az első ilyen az A. Lewicki, W. Masłowski, J. Sambor, J. Woronczak szerzőcsoport által jegyzett *Słownictwo współczesnej publicystyki polskiej. Listy frekwencyjne* ('A mai lengyel nyelv szókincsé. Gyakorisági listák') című munka, amely először 1972-ben jelent meg Varsóban. Ezt követte a második kötet: *Słownictwo współczesnego języka polskiego. Listy frekwencyjne; t.2.: Drobne wiadomości prasowe* ('A mai lengyel nyelv szókincsé. Gyakorisági listák' 2. kötet: apró sajtóközlemények'), amely szintén Varsóban jelent meg, mintegy két évvel később, azaz 1974-ben. Ennek alkotói I. Kurcz, A. Lewicki, J. Sambor és J. Woronczak voltak. A bevezetőkön kívül mindegyik kötet tartalmazza 1) a szóformák (szövegszók) betűrendes jegyzékét a szavak gyakorisági mutatójával, 2) a lexémák jegyzékét gyakoriságuk szerint rangsorolva (az első kötetben ez 1635 címszót, míg a másodikban 1808-at jelent). A második kötetben ezenkívül a címszavak a tergo jegyzéke is helyet kapott. A szótárak minden egyes funkcionális stílus esetében 100 000 szövegszót tartalmazó korpuszok alapján határozták meg az adott stílusban előforduló szavak gyakoriságát. A szótársorozat következő, 1975 és 1977 között, szintén Varsóban megjelent darabjainak: 3. *Publicystyka* ('Publicisztika'), 4. *Proza artystyczna* ('Művészi próza'), 5. *Dramat artystyczny* ('Dráma') szerkezeti felépítése az első két kötetével megegyező.

A lengyel sajtónyelvben előforduló szavak gyakoriságáról szolgáltat igen értékes adatokat W. Pisarek - az előzőtől némileg eltérő típusú - *Frekwencja wyrazów w prasie* ('Szógyakoriság a sajtóban') című, Krakkóban 1972-ben kiadott műve. Ez a munka egy igényesen megírt, terjedelmes bevezetővel indul, amely a sajtónyelvi szókincs gyakorisági szempontú, statisztikai elemzésének az eredményeit tárja az olvasó elé. Maga a szótár összesen 5800, alfabetikus sorrendbe rendezett szócikket tartalmaz, valamint tartozik hozzá egy 1994 kifejezést felölelő gyakorisági szójegyzék is.

A beszélt nyelvben előforduló szavak gyakoriságát két szótár dolgozza fel. Az első: *Słownictwo współczesnej polszczyzny mówionej* 'A mai lengyel beszélt nyelv szókincsé', H. Zgółkowska tollából jelent meg 1983-ban Poznańban; a második a H. Zgółkowska - K. Bułczyńska szerzőpáros munkája, az óvodás korú gyermekek szókincsének gyakoriságát vizsgálja (*Słownictwo dzieci w wieku przedszkolnym. Listy frekwencyjne* Poznań 1987 'Az óvodás korú gyermekek szókincsé. Gyakorisági listák'). Könnyű belátni, hogy a gyakorisági szótárakban közölt információk főként a glottodidaktika szempontjából lehetnek igen relevánsak, hiszen az idegen nyelven történő sikeres kommunikációhoz a grammatikai szabályok beható ismeretén kívül elengedhetetlenül szükséges az alapvető szókincs elsajátítása is. Ez általában a 2500 leggyakoribb szót jelenti.

A XVI. századi lengyel nyelv szókincsének gyakoriságáról sok igen érdekes adatot találunk 'a XVI. századi lengyel nyelv szótárában' is (vö. Kuraszkiewicz 1966). Ez a szótár, amelynek M. R. Mayenowa szerkesztésében eddig 18 kötete jelent meg (*A - Nyrkowy*), monumentális vállalkozás. A 18 kötet elkészítésének munkálatai tíz évig, 1966-tól 1976-ig tartottak (*Słownik polszczyzny XVI. wieku Wrocław - Warszawa - Kraków*). S ezzel a szótárral tulajdonképpen már el is jutottunk a szótárak egy másik - főként a (nyelv)történészek és az irodalmárok számára nélkülözhetetlen - csoportjához, a nyelvtörténeti szótárakhoz.

Sajnos a lengyel nyelv XVI. századi szótárát mind ez ideig nem követte olyan szótár, amely a XVII. századi lengyel szókincsanyag feldolgozását tűzte volna céljául. A korszak iránt érdeklődő kutatók számára azonban némi segítséget jelenthet az a kétkötetes monográfia, amely Jan Chryzostom Pasek nyelvét dolgozza fel H. Koneczna és W. Doroszewski szerkesztésében (*Słownik Jana Chryzostoma Paska Wrocław - Warszawa - Kraków*, 1965, 1973 'Jan Chryzostom Pasek nyelvezetének szótára'). Hasonló jellegű a tizenegy kötetes 'Adam Mickiewicz szótár' is, amely 1962-től 1983-ig készült és K. Górski valamint S. Hrabiec szerkesztésében látott napvilágot (*Słownik Adama Mickiewicza t. 1-11 Wrocław - Warszawa - Kraków*).

A lengyel nyelvtörténeti szótárak sorából leginkább azonban mégiscsak az a Stanisław Urbańczyk szerkesztésében, évente két új füzetrel jelentkező, máig befejezetlen *Słownik staropolski* ('ólengyel szótár') emelkedik ki, amely a lengyel szókincsnek a kezdetektől 1500-ig tartó bemutatását, illetve feldolgozását célozza. Eddig 10 kötetről beszélhetünk, a szókincsanyag feldolgozása a *Wieli* szócikkig jutott el. Ha a nyelvtörténeti szótárakat kívánjuk számba venni, nem hagyható figyelmen kívül S. Reczek máig népszerű, 1968-ban megjelent történeti kéziszótára sem (*Podręczny słownik dawnej polszczyzny Wrocław - Warszawa - Kraków* 'A régi lengyelség kéziszótára'), amely a lengyel nyelv XV - XVII századi szókincséből válogat.

A nyelvtörténeti szótárakkal a legközelebbi rokonságban talán a szófejtő, vagy más néven etimológiai szótárak állnak, hiszen fő céljuk: az adott szó származásának megfejtése / magyarázata mellett, a rendelkezésre álló terjedelem függvényében gyakran ezek is helyet adnak a szó történetére vonatkozó információknak. A lengyel szótáriradalomban eddig három ilyen munka jelent meg. Az első - és egyben talán a legismertebb is - az A. Brückner tollából származó, először 1927-ben megjelent *Słownik etymologiczny języka polskiego* ('A lengyel nyelv etimológiai szótára'), amely azóta már több kiadást is megért. A második ilyen mű 'F. Sławski ötkötetes (A-Łyżwy) etimológiai szótára' (*Słownik etymologiczny języka polskiego F. Sławskiego*), amelyet Krakóban adtak ki. Ez a szótár 1952-től 1982-ig készült. Brückner szótára viszont a szláv (és az indoeurópai) nyelvekről szóló tudásunk mai állapotát tekintve már meghaladottnak nevezhető, mivel számos helytelen etimológiát tartalmaz. Brückner műve – következetlenségei ellenére – elterjedtsége, s a benne feldolgozott anyag mennyisége okán a lengyel szókincs vizsgálatának máig fontos forrása maradt (és vélhetőleg ez lesz a helyzet a jövőben is).

Sławski szótárát kétségkívül a létező lengyel etimológiai szótárak egyik legjobbjának tekinthetjük. Jóllehet, az első füzetek szakmai színvonala jelentősen elmarad a későbbiekétől, a feldolgozott hatalmas szóanyag (Sławski ólengyel és nyelvjárási szavakat is közöl), a terjedelmes (sokszor talán túlságosan is részletekbe menő) magyarázatok, amelyek a szavak származására és későbbi történetére vonatkoznak, valamint a kiegyensúlyozott, világos szófejtések a szótárát a szakma élvonalába emelik.

A következő, és szintén jelentős etimológiai szótár, amelyről e helyen még szólnunk kell, Andrzej Bańkowski háromkötetesre tervezett szótára, az *Etymologiczny słownik języka polskiego* 'A lengyel nyelv etimológiai szótára', amely a lengyel szóanyag igen széles (némi

túlzással azt mondhatnánk teljes) körének a feldolgozását kínálja, s leginkább eredetiségével, szellemes, újszerű ötleteivel / megoldásaival hat. (A szerző eredetiségre való hajlama, – nevezhetjük akár különbségnek is – már a meglehetősen terjedelmes, nyelvészeti okfejtéseket tartalmazó előszóban megmutatkozik. Aki kézbe veszi a kötetet visszaigazolhatja: az egyik legeredetibb lengyel etimológiai szótárral van dolgunk A nevezett szótár első kötete (A-K) 2000-ben jelent meg Krakkóban a Wydawnictwo Naukowe PWN gondozásában. Ezt követte a második majd a harmadik kötet. A Bańkowski-szótár konzultánsai olyan vezető lengyel nyelvészprofesszorok voltak mint Stanisław Dubisz és Zygmunt Saloni. Bańkowski fent nevezett szótárát változatlan anyaggal, de új formátumban (és más címen vö. *Inny słownik języka polskiego* 'A lengyel nyelv másik szótára') Mirosław Bańko szerkesztésében még egyszer kiadták. (Az első két kötet 2000-ben, a harmadik 2001-ben jelent meg Varsóban, a Wydawnictwo Naukowe PWN SA gondozásában. A fűlőszöveg arról tájékoztat minket, hogy 70 év óta ez az első, a teljesség igényével készült lengyel etimológiai szótár, amely 40 év kutatómunka eredménye. Az előszóból megtudjuk, hogy Bańkowski elsősorban anyanyelvűek számára íródott szótára 2000 olyan lexikai egységet tartalmaz, amelyek a lengyel nyelv eddigi szótáraiban nem szerepelnek. Az előszó utáni részben a szócikkek felépítéséről találunk részletes információt. Gazdag etimológiai anyaggal szolgál még a lengyel nyelvet kutatók számára az F. Sławski szerkesztésében, a Lengyel Tudományos Akadémia krakkói műhelyében készülő *Słownik prasłowiański* ('Ószláv szótár') is. A munka 1974-óta folyik, s szótárból eddig 5 kötet jelent meg (A-Düravú).

Az itt felsorolt szótárakon kívül persze számos olyan etimológiai szótár van (pl. E. Berneker szláv etimológiai szótára, M. Vasmer orosz, vagy épp V. Machek cseh etimológiai szótára - és akkor O. N. Trubacsovnek a szláv nyelvekről írott etimológiai szótárát még nem is említettük -) amelyből sok értékes információt tudhatunk meg a lengyel szókinccs egy-egy eleméről. Ezekkel azonban – lévén, hogy ezek nem lengyel szerzők művei – nem is kívánunk e helyütt részletesebben foglalkozni.

A speciális szótárak körébe tartoznak még a nyelvjárási vagy szakszóval dialektológiai szótárak is, mivel azonban a dialektológiának mint önálló nyelvészeti ágának a kibontakozása / fejlődése a XX. századra (ezen belül is főként a második világháború utáni évekre) esik (Dejna 1973, Urbańczyk 1984), a lengyel szótáriradalomnak ez a vonulata nem mondhat nagy múltat magáénak. Igaz Maćczyński, Knapski, Trotz vagy épp Linde szótára is közöl nyelvjárási, tájnyelvi szavakat, ez a hatás legkifejezettebben a fentebb már röviden bemutatott ún. *Słownik wileńskiben* 'Vilnai szótár' érhető tetten. A nyelvjárási szószedetek a XIX. század első felében jelennek meg. Ezek azonban még nem tartalmaznak geográfiai (vagy a lejegyzett szó más, pl. használati sajátosságaira vonatkozó) adatokat / utalásokat. Csak 1850 után adnak ki olyan szógyűjteményeket, amelyekben a szavak fonetikai átírásban szerepelnek és geográfiai utalásokkal is el vannak látva. A szószedeteknek ez a filológiai értelemben vett tökéletesedése a lengyel dialektológiai kutatások iniciátorának, az egykori Schleicher-, Leskien- és Szreznyevszkij-tanítványnak, Lucjan Malinowskinak (1839-1898) köszönhető. Az általa alapított nyelvészeti iskola, az ő munkái, mindenekelőtt doktori értekezése (Malinowski 1873) és az abban alkalmazott módszerek szolgálták mintául a későbbi kutatónemzedékek számára. A XIX. század vége felé számos dialektológiai és etnográfiai tárgyú munka jelent meg J. Biela, S. Ciszewski, S. Dobrzycki, W. Kosiński, H. Łopaciński és J. Świętek tollából. Ezek gyakran tartalmaztak - általában egy-egy (pl. a valaha Galiciának nevezett területen elhelyezkedő) falu vagy település szókinccsét ismertető - szószedeteket is. A nagyobb volumenű munkák közül kettő mondható említésre érdemesnek: az egyik S. Ramułt 1893-ból való kasub szótára (*Słownik języka*

pomorskiego, czyli kaszubskiego 'A pomerániai, vagyis a kasub nyelv szótára'), a másik pedig B. Dembowski egy évvel későbbi, 1894-ből származó *Słownik gwary podhalskiej* ('A podhalei nyelvjárás szótára') című műve. Az első igazán jelentősnek nevezhető munka a lengyel dialektológia tárgyában. Ez az 1900 és 1911 között Jan Karłowicz tollából származó, hatkötetes *Słownik gwar polskich* 'A lengyel nyelvjárások szótára'. A szótár döntően 1890 előttről származó anyagon alapul, s csak elvétve támaszkodik későbbi adatokra. Bár a szóanyag vonatkozásában korlátozott, a kidolgozottság tekintetében pedig joggal elavultnak nevezhető munkáról van szó, Karłowicz szótára mégis mind a mai napig a lengyel dialektológia (és lexikográfia) egyik alapművének számít és vélhetően az is marad. Az első világháború előttről, pontosabban szólva az 1908-1912 közötti időszakból való még F. Lorentz *Slovinsches Wörterbuch* 'Szlovinc szótár' című munkája, amely a szlovinc nyelvjárások anyagát adja közre.

A két világháború közötti időszakból számos, terjedelmesebb szótár említhető, amelyek azonban legtöbbször egy kisebb területi egység nyelvjárásának szókincsét ismertetik, így módon tehát a nagyobb összefoglaló / enciklopedikus igényű munkák kiegészítésének tekinthetők. Ebbe a sorba illik E. Klich 1919-es, *Narzecze wsi Borki Nizińskie* 'A Borki Nizińskie faluban beszélt dialektus', illetve H. Świdorska tíz évvel későbbi, *Dialekt Księstwa Łowickiego* (1929) 'A Lovici Hercegség dialektusa' című munkája, de szintén idetartoznak még az alábbi művek: S Ramułt: *Gwara ślemieńska, I. Słownik* (1930) 'A ślemieñi nyelvjárás I. Szótár', A. Tomaszewski: *Gwara Łopienna i okolicy w północnej Wielkopolsce* (1930) 'Łopien és Nagylengyelország északi területeinek nyelvjárása', F. Steuer: *Dialekt sulkowski* (1934) 'A sulkowi dialektus', *Narzecze baborowskie* (1937) 'A baborówi dialektus'.

A második világháborút követő időszakban több olyan munka jelent meg, amely egy kisebb település szókincsét ismerteti (A. Zaręba: *Słownictwo Niepołomic* 1954 'Niepołomice szókincese' *Słownik Starych Siołkowic w pow. opolskim* (1960) 'Az opolei járásban fekvő Stare Siołkowice nyelvjárás szótára', F. Pluta *Słownictwo Dzierżywic w powiecie prudnickim* 1973 'A prudnicki járásban fekvő Dzierżywice szókincese', R. Olesch: *Der Wortschatz der Polnischen Mundart von Sankt Annaberg*, 1. (1958) 2. (1959) 'Sankt Annaberg lengyel nyelvjárásának szókincese' 1., 2., M. Szymczak: *Słownik gwary Domaniewka w pow. łęczycyckim*, 1-8. 1962-1973 'A łeczycei járásban fekvő Domaniewko nyelvjárás szótára', de akadnak olyanok is, amelyek egy nagyobb nyelvjárás terület szavait veszik számba (E. Pawłowski: *Gwara podegródzka* 1955 'A podegródi nyelvjárás', P. Bąk: *Słownictwo okolic Kramska na tle kultury ludowej* 1960 (Kramsk és környékének szókincese a népi kultúra tükrében'), B. Sychta: *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej* 1-3, 1980-1985 'A kociewi szókincs a népi kultúra tükrében' J. Maciejewski: *Słownik chełmińsko-dobrzyński (Siemoń, Dulsk)* 1969 ('Chełmi-dobrzyńi szótár (Siemoń, Dulsk), H. Górniewicz: *Dialekt malborski* 2. 1973-1974 'A malborki nyelvjárás 2., W. Brzeziński: *Słownictwo krajnackie* 1. 1982, 2. 1987, ('A krajnai nyelvjárás' 1., 2.) W. Steffen *Słownik warmiński* 1984 ('Warmiai szótár')), sőt, léteznek összevető nyelvjárás szótárok is, amelyek több falu szókincsét veszik górcső alá, pl: M. Kucała: *Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich* 1957, 'Három kislengyelországi falu nyelvjárásának összehasonlító szótára'. B. Sychta *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, 1-7, 1967-1976 ('A kasub nyelvjárások szótára a népi kultúra tükrében'). A fent említettek közül a Zaręba, a Kucała és a Maciejewski szótár a szóanyagot tematikus elrendezésben közlik.

A Lengyel Tudományos Akadémia dialektológiai munkacsoportja 1977-től több kevesebb rendszerességgel füzetekben jelenteti meg 'a lengyel nyelvjárások új nagyszótárát' (*Nowy wielki słownik gwar polskich*). A nevezett szótár koncepciójának megalkotója és kiadásának kezdeményezője a lengyel dialektológia atyjának is nevezett Malinowski- és Baudouin de

Courtenay-tanítvány, Kazimierz Nitsch (1874-1958) volt. Utlolsó rendelkezésre álló adatunk szerint a szótár 3. füzeté 1989-ben jelent meg, s ez a *Byc* szóig jutott el. Lengyel nyelvjárásokat kutató, azok szóanyagát feltérképező munka Varsóban is folyik. Itt jelent meg 1987-ben a *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* 'Az ostrógi nyelvjárások valamint Warmia és Mazóvia nyelvjárásai szótára' című munka első kötete. A lengyel dialektológiai szótárakról eddig elmondottak bizvást kiegészíthetők még azzal az észrevétellel, hogy a nyelvi atlaszok is számos, földrajzilag lokalizált nyelvjárásai szót tartalmaznak.

A szótáraknak még egy csoportjáról, nevezetesen a szlengszótárakról is szükséges néhány szót ejtenünk. A lengyel szókincsnek ez a rétege nem túlságosan régóta került a nyelvészek érdeklődésének homlokterébe. E tárgyban az egyik legprecízebb mű Stanislaw Kania *Słownik argotyzmów* 'Argószótár' című munkája, amely a Wiedza Powszechna kiadó gondozásában jelent meg, 1995-ben, Varsóban. A mintegy 265 oldalas mű nemcsak a szűk értelemben vett argószókincset (értsd. az alvilág nyelvét) dolgozza fel (a francia eredetű *argó* (*le. argot*)) kifejezés a lengyelben tágabb, akár "városi zsargon" értelemben is használatos), hanem a diáknyelvből, sőt a különböző szakmai / szaknyelvi zsargonokból, rétegnyelvekből is bőven közöl elemeket. A szavak mellett a legtöbbször etimológiájukra vonatkozó információ is szerepel, s a példánál minden esetben találunk forrásmegjelölést. A szótár bevezetője a mai lengyel nyelv rétegződésének vázlatos leírását és az argotizmus fogalmának nyelvi / nyelvészeti meghatározását is tartalmazza (7-18.o.). Mind a szótárban feldolgozott, gondosan megrostált anyag mennyisége, mind pedig a rendkívül részletes, pontos forrásmegjelölés imponáló. (A témáról l. még Kania: 1978 125-131).

Hatalmas anyagot dolgoz fel Klemens Stepniaknak Zbigniew Podgórzecce társszerzőségben megjelent, 800 oldalas *Słownik tajemnych gwar przestępczych* 'Az alvilág titkos zsargonjainak szótára' című munkája, amely az első, a lengyel bűnözők szlengjét, a lengyel tolvajnyelvet, a börtönnyelvet feldolgozó szótár. Bár Kania argószótára is jócskán tartalmaz ilyen szavakat, a Stepnia-féle szótár kimondottan a szókincsnek ezt a rétegét, az ún. *grypsera*-t kívánja bemutatni. Ez a szótár ugyanakkor kidolgozottság tekintetében jócskán elmarad Kania szótárától, sőt nem is nevezhető már minden tekintetben aktuálisnak. A bűnözők nyelvének vulgáris elemei közül a szótár sokat nem közöl, amely tény a szerzők maguk is elismerik (ld. Borczak - Łukaszewicz 1993:44.o.). A szótár előzményének a H. Michalski - J. Morawski szerzőpáros 1971-es (tehát jónéhány évvel ezelőtti) szűkebb körben ismert, börtönszlengről szóló munkája tekinthető, amely *Słownik gwary więziennej* 'Börtönnyelvi szótár' címen jelent meg Varsóban. A bűnözők nyelvét, a tolvajnyelvet persze a lengyelben számos munka vizsgálja, a fentebb ismertetett Kania-féle szótár bibliográfiája erről jó áttekintést nyújt (266-274.o.). Ezek közül is kiemelkedik viszont H. Ułaszyn munkája, amely a professzor egyik fő műve (Ułaszyn 1951). Ugyancsak úttörő jelentőségűnek tekinthető Urke Tuftanka 'Tiltott kifejezések' (*Zakazane wyrazy*) című műve, amely tulajdonképpen vulgarizmus-szótár. Ez a munka, amely Stepnia fentebb hivatkozott szótárával mondhatni egyidőben jelent meg a lengyel könyvpiacra, csupán mintegy 3000 szót, illetve kifejezést tartalmaz. Kidolgozottságát (és a szóanyag mennyiségét tekintve is) messze elmarad mindkét előbb bemutatott szótártól. Ezt tükrözte az is, hogy Urke Tuftanka 1993-ban Varsóban, a Wydawnictwo "O" gondozásában megjelent *Zakazane Wyrazy: Słownik sprośności i wulgaryzmów* ('Tiltott kifejezések. A trágárságok és vulgarizmusok szótára') című szótárát a kritika meglehetősen kedvezőtlenül fogadta (Sznajderman 1993: 46.o.). Tuftanka munkáját persze Maciej Grochowski fentebb már említett, hasonló témájú *Słownik przekleństw i wulgaryzmów* 'A káromkodások és vulgarizmusok szótára' című munkája is meghaladja, mind terjedelem, mind pedig szakmai színvonal tekintetében.

Nehezen sorolható bármely csoportba Władysław Kopaliński három nagy vállalkozása, amelyek közül kettő a PWN gondozásában jelent meg 2003-ban Varsóban. Ezek egyike a *Słownik eponimów czyli wyrazów odmiennych* 'Az eponimák azaz a tulajdonnevekből képzett szavak szótára', amelyben olyan kifejezések találhatók mint pl. *abakany*, *abredyta*, *adidasy*, *afrodyzjak* stb. Ez a munka a maga nemében egyedülálló a lengyel könyvpiacra, de talán a szláv nyelvek szótáriródalma sem túl sok ilyen jellegű munkával büszkélkedhet. A másik ilyen munka a szintén 2003-as *Słownik wydarzeń, pojęć i legend XX wieku* 'A XX. századi események, fogalmak és legendák szótára'. Kopaliński harmadik műve, amelyet viszont már a szintén varsói Oficyna Wydawnicza Rytm kiadó jelentetett meg, a *Słownik mitów i tradycji kultury* 'A mítoszok és a kulturális tradíció szótára'. Míg az itt idézett első mű esetében a hagyományos értelemben vett szótárról van szó, a következő kettőt helyénvalóbb lenne lexikonnak nevezni. Ez utóbbi megállapítás áll a Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich kiadó gondozásában 2002-ben Janusz Sławiński szerkesztője alatt megjelent *Słownik literatury polskiego oświecenia* ('A felvilágosodás korabeli lengyel irodalom szótára'), illetve a *Słownik literatury polskiej XIX. wieku* ('A XX. század lengyel irodalmának szótára') című kötetekre is. Az első munka szerkesztője Teresa Kostkiewiczowa, míg a másodiké Józef Bachórz és Alina Kowalczykowa voltak. A két kötet a *Vademecum polonisty* sorozat két darabját képezi.

A fenti szótárakhoz hasonlóan a szótárak között ugyancsak unikumnak számít Władysław Śliwiński *Słownik semantyczno-syntaktyczny przymiotników polskich* ('A lengyel melléknév szemantikai-szintaktikai szótára') című, Krakóban, a Jagelló Egyetem gondozásában 1993-ban megjelent műve. A munka a lengyel melléknév szemantikai-szintaktikai kapcsolódásáról nyújt információkat, tehát tulajdonképpen ún. kapcsolódási szótár. Nagyon igényesen kidolgozott műről van szó, amely komoly glottodidaktikai értékkel bír, jellegében megmutatkozik, hogy a szerző elsősorban anglofonoknak szánta. A címszó után szerepelnek annak lehetséges angol nyelvű megfelelői, majd rövid lengyel nyelvű értelmezés következik. Ezután azok a főneveknek vannak felsorolva, amelyekkel az adott melléknév tipikusan kapcsolódik. Erre kontextuális példákat is találunk. Az egyes szócikkek a lehetséges szinonimákról és az adott melléknév gyakoriságáról is tájékoztatnak.

Végezetül még két olyan szótárról szükséges szólnunk, amelyek egyediségük folytán nem igazán illeszthetők be a fenti csoportok egyikébe sem. Ezek az ún. szintaktikai-generatív szótárak. Az első ilyen a Kazimierz Polański által szerkesztett *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich* ('A lengyel igék szintaktikai-generatív szótára'), amely az Ossolineum gondozásában jelent meg Boroszlóban (Wrocław) 1980-ban. A fenti mű tulajdonképpen egy meglehetősen terjedelmes lengyel nyelvi korpusz alapján összeállított igekapcsolódási szótár, amely formalizált módon mutatja be azokat a lehetséges kontextusokat, amelyekben az adott ige megjelenhet. A képletek mellett (amelyek tulajdonképpen az igék aktánsait írják le) megjelennek a megfelelő konkrét nyelvi példák is. A szótár arról is tájékoztat, hogy az adott ige mely aktánsai obligatórikusak és melyek opcionálisak. A második ilyen szótár Maciej Kawka tollából való és a *Słownik syntaktyczno-semantyczny czasowników polskich* ('A lengyel igék szintaktikai-szemantikai szótára') címet viseli. A Jagelló Egyetem kiadásában jelent meg Krakóban, 1980-ban. Ez némileg átfedésben van az előző munkával, itt azonban arról van szó, hogy az adott ige milyen jelentés mellett milyen szintaktikai szerkezetekben jelenhet meg. A szócikkek felépítése a következő: az adott ige első jelentésének rövid ismertetése után következik a megfelelő szintaktikai szerkezet formalizált képlete, majd a konkrét nyelvi példák. Ez minden további jelentésnél hasonlóan történik. A szótár tekintettel van az adott ige frazeológiai egységeken való előfordulására is. Ezeket a jelentéseket és a hozzájuk tartozó szintaktikai szerkezeteket is

ismerteti. A hasonló munkák az újabb nyelvészeti paradigmák szótárirodalomban való megjelenésének tekinthetők. A fentebb röviden ismertetett szótárak nyelvelméleti, de glottodidaktikai, haszna (is) elvitathatatlan.

A jelen fejezetben a lengyel szótárirodalmat, illetve annak jelentősebb állomásait csupán vázlatosan tekintettük át, mint ahogy a korszakos, meghatározó művekről is csak dióhéjban szóltunk. A kétnyelvű szótárakat elsősorban a lengyel szótárirodalom történeti fejlődésében betöltött szerepük szempontjából tárgyaltuk és mutattuk be. Ennek megfelelően a mai két- vagy többnyelvű szótárakat kívül rekesztettük a leírás körén, mivel ezek kevésbé részletes bemutatása is igen jelentős mértékben megnövelte volna egy átfogó ismertetés kereteit. A szótárakról szóló és a velük kapcsolatos szakirodalmat a bibliográfia természetesen tartalmazza.

Ajánlott szakirodalom

- Bąba, Stanisław (1989): *Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny*. Wydawnictwo UAM. Poznań
- Bąk, P. 1984: *Gramatyka języka polskiego*. Wiedza Powszechna, Warszawa
- Bańcerowski, J. 2001: *Podstawy polsko-węgierskiej fonetyki i fonologii kontrastywnej*. Studia Philologica in Hungaria. Tinta Könyvkiadó, Budapest
- Bańcerowski, J. 1998: *Das polnische und das ungarische phonologische System*. Studies in modern philology 13., Akadémiai Kiadó, Budapest
- Bartnicka, B. - Satkiewicz, H. 1990: *Gramatyka języka polskiego dla cudzoziemców*. Wiedza Powszechna, Warszawa
- Borczak, Małgorzata - Łukaszewicz, Michał (1993): *Gwary tajemne w jawnym słowniku. O Słowniku tajemnych gwar przestępczych rozmawiają Zbigniew Podgórzec oraz Małgorzata Borczak i Michał Łukaszewicz* In: *Nowe Książki* 11'93 44-46. Warszawa
- Bratusz, B. V. - Bratusz, I. B. - Dancig, E. A. - Matvejeva, B. M. - Timina, Sz. I. - Ejntrej, G. I. - Szepesi, E. (1985): *Orosz szókapcsolatok*. «Russzkij Jazyk» - «Tankönyvkiadó». Budapest - Moszkva.
- Dąbrowska, A. 1998: *Język Polski*. Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław.
- Dejna, Karol (1973): *Dialekty polskie*. k.n. Wrocław
- Dubisz, S. - Karaś H. - Kolis, N. 1995: *Dialekty i gwary polskie*. Leksykon Omegi. Wiedza powszechna, Warszawa.
- Dukiewicz, L. - Sawicka, I. 1995: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Fonetyka i fonologia*. Wydawnictwo Języka Polskiego, PAN, Kraków.
- Eco, Umberto (1998): *A tökéletes nyelv keresése*. Atlantisz Könyvkiadó. Budapest.
- Fodor, I. (szerk.) 1999: *A világ nyelvei*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 837-847.o.
- Foland-Kugler, M. 1997: *Trudne i małe wyrazy*. Materiały do nauki języka polskiego. Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Grappin, H. 1942: *Grammaire de la Langue Polonaise*. Librairie DROZ, Paris.
- Grzegorzczkowska, R. 1999: *Wykłady z polskiej składni*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Grzegorzczkowska, Renata - Kurzowa, Zofia - Puzynina, Jadwiga (1965): *Indeks a tergo do Słownika języka polskiego S. B. Lindego*. Doroszewski, Witold (szerk.) Uniwersytet Warszawski. Warszawa.

- Grzegorzyczkowa, Renata - Puzynina, Jadwiga (1973): *Indeks a tergo do Słownika języka polskiego pod redakcją Witolda Doroszewskiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa.
- H. Tóth, I. 1996: Bevezetés a szláv nyelvtudományba. JATEPress, Szeged (164-165.o.).
- Kaleta, Z. Gramatyka języka polskiego dla cudzoziemców. Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Kania, Stanisław (1978): O argotyzmach we współczesnej polszczyźnie In: *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*. Wrocław
- Karaś, H. 1994: Gramatyka historyczna języka polskiego. Uniwersytet Warszawski, Wydział Polonistyki, Warszawa
- Kuraszkiewicz, Władysław (1962-1963): *Wyrazy polskie w Słowniku łacińsko-polskim Jana Mączyńskiego*. t.1-2. k.n.Wrocław.
- Lehr-Splawiński, T. – Kuraszkiewicz, W. – Sławski, F. 1954: Przegląd i charakterystyka języków słowiańskich. PWN, Warszawa
- Małecki, Mieczysław - Nitsch, Kazimierz (1934): *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*. k.n. Kraków
- Malinowski, Lucjan (1873): *Beiträge zur slavischen Dialektologie I. Ueber die oppelnsche Mundart in Oberschlesien. 1. Laut- und Formenlehre*. k.n. Kraków.
- Miodek, J. 2000: Jaka jesteś polszczyźno? Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. Wrocław.
- Nalepińska, M. 1967: Jak mówić i pisać poprawnie. Wiedza Powszechna. Warszawa.
- Przyłubscy, E. i F. 1987: Język polski na co dzień. Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Reczek, Józef (1994): Słowniczki staropolskie. In: *Encyklopedia języka polskiego*. Urbańczyk, Stanisław (szerk.) Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo. Wrocław, Warszawa, Kraków. 315.
- Rzehak, W. 1998: Język polski VADEMECUM. Wydawnictwo GREG, Kraków.
- Stedje, Astrid (2001): *Deutsche Sprache gestern und heute*. Wilhelm Fink Verlag. München. 143.
- Stefańczyk T. W., 1996: A mai lengyel nyelv leirő nyelvtana. I. rész. Alaktan. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Lengyel Nyelv Is Irodalom Tanszék, Debrecen
- Stępnia, Klemens (1993): *Słownik tajemnych gwar przestępczych*. "Puls". Londyn
- Stieber, Z. 1979: Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich. PWN, Warszawa
- Sznajderman, Monika (1993): Urke Tuftanka, Zakazane Wyrazy: słownik sprośności i wulgaryzmów. Warszawa: Wydawnictwo "O" In: Nowe Książki 11'93: 46. Warszawa
- Towsend, Ch. E. - Janda, A. L. 2002: *Gemeinslavisch und Slavisch im Vergleich. Einführung in die Entwicklung von Phonologie und Flexion*. Verlag Otto Sagner, München.
- Tyichomirova, T. Sz. 1978: Poljszkij jazyk. Izdatyeljsztvo Moszkovszkogo Unyiversityeta, Moszkva
- Ułaszyn, Henryk (1951): Język złodziejski. La langue de voleurs. k.n. Łódź
- Uő. (1962-1968): *Atlas gwarowy województwa kieleckiego*. k.n. Łódź
- Uő. (1966): Uwagi o statystyce w Słowniku, Wstęp In: Mayenowa, Maria Renata (szerk.) *Słownik polszczyzny XVI wieku*. t.1. Wrocław
- Uő. (1981): Atlas polskich innowacji dialektalnych. k.n. Warszawa-Łódź
- Uő. (1983-1985): *Der polnische Wortbestand in J. Mączyńskis Lexicon Latino-Polonicum*. t. 1-2. k.n. Wrocław.
- Uő. (1994): Słownik Lindego. In: *Encyklopedia języka polskiego*. Urbańczyk, Stanisław (szerk.) Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo. Wrocław, Warszawa, Kraków. 315.
- Urbańczyk, S. 1984: Zarys dialektologii polskiej. PWN, Warszawa

- Urbańczyk, S. (szerk.) 1994: Encyklopedia języka polskiego. Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo, Wrocław - Warszawa - Kraków
- Urbańczyk, Stanisław (1984): *Zarys dialektologii polskiej*. 7. kiadás. Warszawa
- Walczak, B. 1987: Między snobizmem i modą, a potrzebami języka. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań
- Zaręba, Alfred (1969-1989): *Atlas językowy Śląska*. t. 1-7. Kraków
- Zwolski, Henryk (1985): *Piszemy po polsku*. Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków